

Núm. 195, abril 2005

buris-ana

BUTLLETÍ DE L'AGRUPACIÓ BORRIANENCA DE CULTURA

BANDA

CORAL

JUAN

JOSE

LOLA

GERARDO

MINERVA

ARTURO

LUCRECIA

ABEL

BORRIANA
EN CLAU
MUSICAL

PYOTE

*"La intel·ligència no consisteix
tan sols en el coneixement,
sinó també en la destresa d'aplicar
els coneixements a la pràctica"*

Aristòtil.

250.000 m² de sostre, 1.700 habitatges i
3.600.000 m² en projectes d'urbanisme presentats
avalen la capacitat de tot un gran equip de professionals
esforçant-se per a oferir-te la millor qualitat de vida.

MEDI

■ www.grupomedi.com

SUMARI

- 4 Coses de Casa
- 5 Noves contalles de Manolo Roselló
- 8 El rastre d'Artur Rubinstein per Borriana
- 10 Recordant Abel Mus
- 13 Lucrecia Bori, una voz excepcional
- 16 Gràcies, Lucrezia Bori
- 18 The Chafians-Burriana Doo-woop
- 20 Entrevista a Francisco Planelles
- 23 D'Acadèmies i dictàmens
- 25 L'home de Togo
- 27 Els papers de Salamanca
- 29 Caldria éssers millors
- 30 Humor

Director: R. Roselló Gimeno (rrosello514k@cv.gva.es)

Consell de redacció: Glòria Olivares i Muñoz, Raquel Doñate, Norbert Mesado, Enrique Tejado.

Disseny portada: R. Roselló i Roger Pla.

Edita: Agrupació Borrianenca de Cultura (ABC). Abril 2005, número 195.

Redacció, administració i publicitat: El Barranquet 68-3a.

Apartat de Correus 155. 12530 Borriana (Plana Baixa). País Valencià.

Fotocomposició i impressió: Sichet, s.l. (Vila-real)

Dipòsit legal: CS 77-1958

ISSN 1137-4519

Tots els articles d'aquesta revista són inèdits, excepte quan consta el contrari, i les opinions expressades corresponen als seus signataris.

S'autoritza la reproducció, sense fins comercials, dels continguts d'aquesta publicació, citant l'autor i la procedència.

Si voleu escriure algun article, us agrairíem que ens ho donàreu escrit a màquina o en disquet de 3.5" i amb alguna il·lustració.

S'admetran per a la seua publicació, originals en qualsevol llengua.

Imprés en paper reciclat lliure de clor.

AMB LA COL·LABORACIÓ DE:

AJUNTAMENT DE BORRIANA

CONSELLERIA DE CULTURA

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

No és cosa de cada dia rebre un premi, i per això el nostre butlletí vol fer-se'n ressò. El passat mes de gener, en un acte celebrat al restaurant El Morro, representants del diari Levante-El Mercantil Valenciano van fer entrega a l'ABC del guardó "Importante" corresponent al passat mes d'agost, amb què este diari i Editorial Prensa Valenciana han volgut reconèixer els mèrits que, en la seua opinió, concorren en "la borrianenca", vists amb la perspectiva dels seus primers 50 anys d'existència.

Pedro Muelas, director del Levante-EMV, va parlar d'«objectius compartits» com ara «la defensa de la nostra cultura i la nostra llengua, des d'un compromís amb la diversitat i pluralitat de la nostra societat».

Joan Garí, president de l'ABC, en rebre el guardó de mans del director del Levante-EMV, va agrair la distinció, expressant també la renovació del seu compromís i el de l'entitat en favor dels valors culturals i progressistes que sempre l'han inspirat.

D'altra banda, l'ABC ha vingut també donant suport públicament a les reivindicacions que l'Associació de Veïns La Vila ha dirigit als responsables del nostre ajuntament, en favor d'un Centre Històric de Borriana reconvertit en Centre de Vianants. Es demana una política de vianants més generalitzada, i la creació de pàrquings fora del recinte de vianants –en seria un mal exemple l'existent hui a la Terrassa Payà-. Es demanen també ajuts públics per als comerços i per a la rehabilitació de vivendes de la zona, així com una flexibilització de la normativa que obliga els propietaris afectats per excavacions arqueològiques, a costejar-ne les despeses.

Per el que fa a este número de Buris-ana, per cert amb més pàgines que de costum, vos trobareu amb un bon pilot d'articles de temàtica musical. No ho havíem previst així, però les coses han vingut rodades d'eixa forma, un poc sense pretendre-

D'ESQUERRA A DRETA: J. PALOMERO, A. GASCÓ, E. TEJEDO, J.R. CALPE, PEDRO MUELAS, JOAN GARÍ, J. GENÍS I J. VERDEGAL. Foto de Antonio Prades.

ho. Al tòpic de les falles i les taronges es podria afegir el dels músics, com a producte genuí del nostre poble. Tant és així, que des de fora no només ens adjudiquen cotxes matriculats a Burgos, sinó que també molts creuen que duen "matrícula" borrianenca grans figures de la música nascudes a València, com ara Lucrècia Bori o Josep Iturbi. Ja ens agradaria, però no: ni la Bori és de "Bori-ana", ni Iturbi va nàixer al carrer de la Tanda, tot i que tant l'u com l'altra eren molt *burrianeros*. Per a Lucrècia, Borriana era "el seu poble". En qualsevol cas, ací sempre ha hagut una gran afició, i bons músics, com ens explicarà Manolo Roselló.

Afanyem-nos a advertir que mai no hem pretés que siga este un número monogràfic, i diguem allò de "no estan tots els que són": per exemple no estan Vicente i Lola Soler –guitarrista el pare i pianista la filla-, el violinista Gerardo Mesado, la gran soprano Minerva Moliner, la cantant lírica Rosa Adelfa Ballester, el *cantaor* Juan Varea, el professor i mai no oblidat amic Pasqual Rubert, els compositors Pepe Llàcer, Juan Cerezo, i molts més que omplirien un llibre, bé que siguen solistes, directors o músics corals o de banda, o grups de música "moderna". No hi són però aniran estant, sempre que la competència no ens xafe els garrons. De fet molts d'ells, són veterans residents a les pàgines de Buris-ana. En properes edicions seguirem parlant d'aquelles individualitats o grups borrianencs mereixedors de la nostra atenció, per tindre o haver tingut alguna rellevància en el camp de la música.

Noves contalles de Manolo Roselló

R. R. G.

Entre 1985 i 1988 van vore la llum quatre volums de *Contalles de Burriana* (un llibre per any), recopilacions de curts relats de contingut folclòric i costumista als quals el temps ha anat afegint un indubtable interès antropològic, deguts a la mà i inspiració de Manolo Roselló Gasch. Estos quatre llibrets, patrocinats per la Caixa Rural Sant Josep i amenitzats amb fotografies i postals de la Borriana de preguerra i pels dibuixos de J.L. Granell, van conèixer un gran èxit, amb ressonàncies inclús més enllà de la nostra localitat, i es van exhaurir ràpidament les successives edicions –una per llibre–, que ja fa molts anys que estan reclamant tornar a impremta.

Mon tio Manolo Roselló, que ens va deixar l'hivern de 1990 –*tempus fugit*!– tenia amanit un cinqué volum de Contalles que, per motius ara irrellevants, roman inèdit. La seua –meua– família ha atés amablement la nostra petició d'anar-les publicant al *Buris-ana*, revista en què, cal no oblidar-ho, van debutar les Contalles molts anys abans que esdevingueren llibres.

Al seu autor, com a bon mestre que era, li preocupava que “els joves” del seu poble saberen sobre aquelles persones, coses i costums d'aquella Borriana pretèrita que la seua memòria revivia. No vaig poder dir a mon tio Manolo que, contràriament al que ell pensava, pot ser que “els joves” no foren els destinataris naturals d'unes contalles, perquè per saber degustar i apreciar certs plats, s'ha d'assolir una maduresa que per llei natural no té qui encara poc ha viscut i subestima el valor dels records. En complir els quaranta, comencen a cobrar sentit coses com ara el carrer on vivíem i el seu veïnat, acaba per agradar-nos el plat de *bollit* que sempre havíem menyspreat, o ens interessa per primera volta saber qui collons era aquell home major del *sombreret* que la mare sempre saludava pel carrer. I és aleshores, ja madurs o fins i tot pansits, quan descobrim el valor de les *Contalles* i li estem eternament agraïts a qui s'ha pres la molèstia d'agarrar el boli i escriure-les per a nosaltres.

Amb eixe sentiment de gratitud, i també com a homenatge al seu autor, encetem esta nova sèrie amb dos d'inèdites, i precisament sobre temàtica musical, que configura una bona part d'este número de *Buris-ana*.

MANUEL ROSELLÓ GASCH

Borriana musical

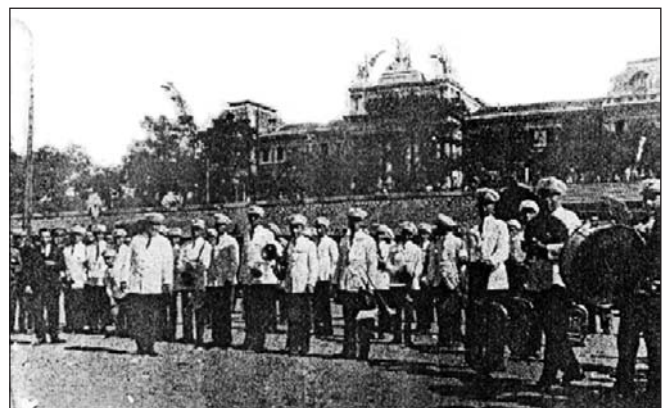
La nostra ciutat des de temps molt llunyans sempre ha tingut una gran tradició musical, ja que durant molts anys comptà amb dos excel·lents bandes de música que van rebre diversos noms, com la Filharmònica, que no varià mai la seua denominació i la Lira Juvenil, que va arribar a titular-se de la Creu Roja per passar a pertànyer a esta benèfica institució.

Estes bandes tingueren grans directors entre els quals citaré els mestres Bonet, Ibáñez, Gimeno, Bañuls, Trencó, Pla i Llopis, qui, de la banda Xicoteta (com s'anomenava últimament La Lira) va passar a dirigir la prestigiosa banda La Primitiva de Llíria.

No puc passar per alt l'Acadèmia de Música de corda, que la Filharmònica fundà i mantingué en l'edifici que ocupava el Banc de Biscaia, durant molt de temps, dirigida per Vicent Tàrrega, germà del gran guitarrista Francesc Tàrrega. D'esta banda van sorgir molts i excel·lents músics, sent el més famós i important i de gran renom nacional i internacional, Abelardo Mus, la biografia del qual ocuparia la totalitat d'aquest article, però no puc passar per alt que fou professor del Conservatori de París, violí solista de l'orquestra del Liceu de Barcelona, solista de l'Orquestra Municipal de València, dirigida per l'eximi músic valencià Josep Iturbi, i un dels millors concertistes de violí d'Espanya. Un altre alumne distingit d'esta Acadèmia va ser Ismael Cerezo, violoncel solista de la Simfònica de Madrid, dirigida per José Saco del Valle. A més d'estos músics extraordinaris, n'isqueren molts més, tots ells excel·lents.

A València brillà durant molts anys un altre gran violinista borrianenc, Joaquim Monsonís i Rivera, sent durant molts anys el número u en aquesta modalitat d'instrument.

Vull dedicar unes línies en homenatge del gran músic i compositor borrianenc Josep Ferrer Añó («el ceguet»), creador i director de l'Orfeó de l'ACBA, el treball musical del qual fou extraordinari.

LIRA BURRIANENSE XICOTETA EN MADRID (1928)

Un altre gran músic, potser dels millors que ens ha oferit esta producció musical borriana, és Josep Llàcer i Sanchis («el xurret»), un fora de sèrie com a compositor i músic, dominant el saxo, clarinet, acordió i altres instruments.

De les esmentades bandes de música han sorgit una gran quantitat de músics vertaderament meravellosos, i que, per a evitar que l'article siga molt extens, procuraré solament enumerar-los, i pregue que em perdonen si m'oblido d'algun:

Ximet de la Mateua, clarinet solista de la Municipal de Castelló.

Juan Kavalireck (l'austriac), un gran clarinet.

Pasqual Ferrer (Añó), flauta que destacà per la qualitat del seu so.

«L'Eloi», un gran músic dominador del trombó.

«El brau», un gran baix i un gran mestre de músics.

Nel-lo «l'espardenyer», un gran baix, contrabaix en l'orquestra i gran persona.

Palomar, un excel·lent bombardí.

«Palabritas», un gran trompa.

Peris, gran músic de banda militar i un dominador de l'acordió.

Solà, que fou músic de segona tocant el clarinet.

Joaquim Pla, fill, gran trompa i finalment fins al seu traspàs, director de la banda d'Aviació del nostre Exèrcit de l'Aire als Alcáceres.

Gerardo Mesado, que està actuant en una gran orquestra alemanya com a violí, havent actuat anteriorment com a violí en l'Orquestra del Liceu de Barcelona.

No puc oblidar el iaio «Saboner», bombardí, peça fonamental del Rosari de l'Aurora, i els seus fills, el major clarinet i el menut bombardí.

En l'actualitat encara segueixen les demostracions de la nostra afició musical. La banda Filharmònica va estar dirigida per un jove de 16 o 17 anys, Salvador Sebastià, que ha arribat a aconseguir que el nom de la nostra banda sone, en el bon sentit de la paraula, en nostra regió. És un fenomen dels que sorgeixen poques vegades, i que de continuar amb la mateixa afició i estudis musicals, li augure un gran pervindre.

També tenim a la nostra ciutat, encara que ací seguim el costum de no donar importància a les nostres coses, una gran concertista de piano que ha prodigat els seus concerts amb prou freqüència i èxit. Es tracta de Lolita Soler, professora de música de l'Institut Ribalta de Castelló (*), filla del també gran guitarrista i violoncel Vicent Soler.

No volguera acabar este escrit sense anomenar la gran cantant borriana Rosa Adelfa Ballester, que ha efectuat estudis a Espanya, Itàlia i Alemanya i que posseeix una meravellosa veu digna de millor consideració.

D'una manera lleugera i superficial, he volgut fer constar la tradició musical de Borriana, encara que per a tractar degudament aquest tema amb més amplitud, es necessitarien moltes més pàgines i no és el meu costum ser pesat als lectors.

(*) N. de la Redacció: Lola Soler també ha residit llarg temps a Lisboa, en qualitat de professora de música i concertista, havent-se jubilat recentment. Cal comprendre que este article fou escrit fa més de 15 anys.

MANOLO ROSELLÓ COMPAGINAVA L'EXERCICI DEL MAGISTERI TREBALLANT ALS CINES I TEATRES LOCALS DE L'EMPRESA PAYÁ. EN UNA ÈPOCA EN QUÈ ACTUAVEN A BORRIANA GRANS FIGURES DE LA CANÇÓ I DE L'ESPECTACLE. GRÀCIES A AIXÒ ACONSEGUÍ REUNIR UNA FABULOSA COL·LECCIÓ DE FOTOGRAFIES AUTOGRAFIADES I DEDICADES. EN ESTA FOTO, FRANCESCA BERTINI, LA GRAN DIVA DEL CINEMA MUT ITALIÀ (OCTUBRE DE 1946).

«A M. R. CON TODA SINCERIDAD». ANTONIO MACHÍN (9-1-1950).

«PARA M. R. CON TODA SIMPATÍA». JUANITA REINA.

El teatre a Borriana

El teatre fins a l'edat mitjana, en què es representaven els Misteris, se celebrava a les esglésies davant l'altar o davall el cor, en les grans festivitats, per sacerdots i cors de xiquets.

A causa del lloc on se celebraven estes representacions, el públic arribava a entregar-se amb hilaritat irreverent en certes escenes, per la qual cosa obligaren a traslladar a l'exterior estes representacions.

Està demostrat que durant l'edat mitjana el teatre tingué un origen religiós, i per tant Borriana no va poder escapar del corrent de l'època i se celebraven representacions a l'església parroquial. Però havent sigut cremada l'abril de 1837 la casa capitular de Borriana, i desapareguda per tal motiu la documentació municipal, sols hi ha referències dels teatres de data posterior a eixe any.

El primer teatre del qual tenim notícies estigué instal·lat fins a l'1 de juny de 1877 a la part sud de l'exconvent de la Mercé, al lloc que van ocupar les escoles de pàrvuls. Este

teatre, anomenat de la Vila, fou cedit el 8 de novembre de 1866 a Josep Vicent Sabater i Gallego, sota el pagament de noranta reals de billó cada semestre els primers tres anys, i després cent noranta per a l'hospital, i algunes xicotetes condicions més.

Tenint el Sr. Sabater un café públic, comprà el 1871 la casa que fins aleshores ocupava la Unió Obrera, local on va estar la Casa dels Delmes a la mateixa plaça de l'església. A esta casa traslladà el Sr. Sabater el seu café, i acabada la guerra carlista, l'any 1874, va construir un teatre aprofitant el departament existent a la casa i que fou dipòsit dels delmes. Este teatre va ser inaugurat l'any 1875, i es representà l'obra en valencià titulada «Tres roses en un pomell».

Per fer la competència al Sr. Sabater, alguns clients habilitaren el casino del carrer de Roquera, al mateix lloc que hui ocupa la UGT, en aquells temps centre de Societats Obreres; i l'any 1885, amb la mateixa idea de competència es va construir a la planta baixa d'este casino un teatre que va anomenar-se Vico, en honor a este famós còmic que hi actuà la nit de l'estrena representant l'obra «De mala raza».

Citarem entre els teatres provisionals un que estigué al magatzem de Serra, al costat del que va ser l'escorxador municipal; un altre al magatzem del baró de Terrateig, al lloc que s'anomenava Pati de Monraval i que hui ocupa el nostre mercat municipal.

Al costat del Calvari, al magatzem conegut pel de Cañada, estigué el popular teatre de El Cachol. En tots estos actuaven quadres d'aficionats de la localitat, reforçats en alguns casos amb elements forasters professionals del teatre.

Fins a l'any 1888 hi hagué al carrer de Colom número 3 un teatre provisional. En este local es va establir el quarter de la Guàrdia Civil.

Més tard, l'abril de 1907, es féu el Teatre d'Estiu al velòdrom, a vora riu, al començament del camí de Castelló.

A finals de l'any 1907 es construï el Teatre Oberón pels germans Modest i Víctor Martín i Navarro, i Ricard Minué. Es va imposar el nom d'Oberón perquè aquests senyors, dedicats al comerç de la taronja, no mai perderen en els embarcaments en què van enviar al buc Oberón de la companyia Mala Real Holandesa i que duïen la taronja al port d'Àmsterdam especialment. En senyal de gratitud, el nou Teatre recordaria per sempre el nom del buc que tanta sort els va dur.

L'1 de desembre de 1929 és inaugurat un bonic teatre construït pels Pares Carmelites Descalços a l'edifici del seu convent, teatre al qual es va imposar el nom de Saló d'Actes. El maig de 1931 venen els Carmelites este teatre a la família Casares, per la qual cosa s'anomenà des d'aleshores Teatre Casares.

El Teatre Casares fou adquirit després d'uns quants anys de funcionament per l'empresa de Salvador Payá, que a més d'instal·lar el cine d'estiu al seu pati exterior, va substituir el nom pel de Teatre Principal, nom que ha dut fins que tancaren les portes.

El Teatre Oberón també fou adquirit per l'empresa Payá i Salvador Payá, un entusiasta del teatre, que desitjant que Borriana tinguera un teatre digne del nostre poble, va ensorrar l'Oberón i al seu lloc construï el Teatre Payá, el millor de la província i dels millors de la regió, orgull de Borriana i marc incomparable de la presentació de les falleres dels diferents barris i de les reines falleres de Borriana.

Pels nostres teatres han desfilat les figures més destacades del panorama nacional de tots els temps, com Vico Enrique i Birrás, Margarita Xirgu, Rosario Pini, Núria Espert, Cèlia Gàmez, Francesca Bertini, Miguel Fleta, García Sanchís, Andrés Segovia, Rubinstein, Abelardo Mus, Ismael Cerezo, Monzonís, l'Orquestra Simfònica de Madrid el 1913 i 1916, l'Orquestra Municipal de València amb Josep Iturbi com a director, la Capella Sixtina del Vaticà, i per no fer esta llista interminable, acabaré dient que als seus escenaris han actuat nombroses vegades les companyies de revistes i sarsueles més importants d'Espanya.

Solament em faltava recordar als meus lectors que, com sempre, Borriana ha sigut la pionera provincial en l'aspecte teatral, que no deixa de ser una faceta més de la cultura.

Acabe deixant per a una altra ocasió comentar la història dels cines a la nostra ciutat.

«A MANUEL, AFECTUOSAMENTE».
MARIFÉ (DE TRIANA).

DEDICATÒRIA D'ANTONIO MOLINA.

«A M. R. TESTIMONIO DE LA SIMPATÍA».
CELIA GÀMEZ

El rastre d'Artur Rubinstein per Borriana

RAMÓN LÓPEZ SALES

“Des del teulat de casa es veia tot l'horitzó del mar en aquell aire tan pur de la infantesa tancant la campa de tarongers. Foren uns anys dolços, terribles, plens de perfums i sabors que encara em sustenten. Amb ells s'ha format el nuc de la vida. Crec que la mort no consistix sinó en anar dissolvent-los a través de la memòria. Amb la màxima lentitud possible”

Manuel Vicent, *Contra paradís*

S'ha perdut en les boires del temps el pas per Borriana d'un dels millors pianistes del segle vint, el polonés nacionalitzat nord-americà Artur Rubinstein, nascut a Lódz l'any 1887 i mort a Ginebra el 1982, devot de bons cigars i millors taules, a qui Manuel de Falla va dedicar la Fantasia Bética i Igor Stravinski els Tres moviments de Petrushka, les cendres del qual, després d'una llarga vida per sales de concert i estudis de gravació arreu el món, reposen a Jerusalem. Podem esbossar-lo en alguna de les seues llargues estades en Espanya durant el període d'entreguerres, enmig l'efervescència econòmica i cultural de l'emergent i un tant satisfeta ciutat tarongera que havia de dur el 12 de juny de 1925 l'ídol líric del moment, Miguel Fleta, per a interpretar Tosca al Teatre Oberón.

Però ens movem als territoris de la hipòtesi. El probable lloc podria ser, anem a suposar, el mateix teatre, inaugurat el 1907, en tant el Teatre Casares va sorgir el 1929 i Miguel Requena, iniciador del cine en Borriana, no organitzava esta classe d'actuacions. Precisament una filla seua, Marilar Tejero Requena, missionera a un barri marginal de San José de Costa Rica, diu que sa mare recordava la visita del pianista.

El dubte sorgix de la falta de proves escrites, que pot fer pensar en una confusió amb el concert que organitzat per la Societat Filharmònica va fer el mestre amb un piano Steinway a les nou i mitja de la nit del 18 de desembre de 1924 en el Teatre Principal de Castelló. Però els testimonis són contundents: «mon pare va estar», fou la clara contestació de la pianista Lola

Soler al plantejar-li la qüestió. Vicent Soler, guitarrista i home d'accentuada afició a totes les manifestacions musicals el rememorava, així com una altra ocasió on amb immensa satisfacció va portar la guitarra a Andrés Segovia.

També, en una contalla sobre el teatre en Borriana que ha romàs inèdita fins a este moment i que es

ARTUR RUBINSTEIN, ANYS 20.

reproduïx ara, Manuel Roselló enmig d'una llarga enumeració de músics que han actuat al nostre poble l'esmentava, sense afegir més dades:

«Por nuestros teatros han desfilado la figuras más sobresalientes del panorama musical de todos los tiempos como Vico Enrique Birrás, Margarita Xirgu, Rosario Pino, Nuria Espert, Celia Gámez, Francesca Bertini, Miguel Fleta, García Sanchís, Andrés Segovia, Rubinstein...»

En la Historia de Burriana, Francisco Roca i Alcaide al relatar eixos anys, en aparença dòcils i desconfiats com tots els que són preludi de guerra, no anomena cap actuació en concret, encara que diu:

«Del 9 de marzo de 1923 a mayo de 1924, funcionó en Burriana la Sección correspondiente de la Sociedad de Cultura Musical que presidía en España el sabio Doctor Altamira y que contratava a los mejores músicos del mundo. La Sección de Burriana, organizada por los hermanos D. Luis y D. Ernesto Barberá con D.

EL DEL VIOLONCEL, A LA DRETA, ÉS VICENTE SOLER (ANY 1930).

José M^a. Sabater Sabater, nos proporcionó gustar lo más selecto del arte musical expresado por las más famosas notabilidades de la época» .

Per sort, queden assistents que poden contar-nos-ho. El 6 de juny de 1998 es podia llegir en El Mundo-Castellón al Día uns records de la violinista Josefina Salvador:

«Cuando evoca su infancia, Josefina recuerda La danza del fuego interpretada por Rubinstein en un concierto en Burriana».

D'ací a la seua germana, la compositora Matilde

Salvador. No fa falta donar a conèixer les germanes Salvador a qualsevol persona familiaritzada amb la música valenciana. Josefina, nascuda el 1921, va ser deixeble del borrianenc Abel Mus i directora del Conservatori Óscar Esplá d'Alacant; Matilde, nascuda a Castelló el 1918, és autora de nombrosa obra coral i dos òperes, La filla del rei barbut i Vinatea. De la primera, basada en el Tombatossals de Josep Pasqual Tirado, és obertura la deliciosa Marxa del rei barbut que en versió per a piano va estrenar la pròpia autora en Radio Castellón a les festes de la Magdalena de 1940.

Segons ens va contar, el recital de Rubinstein en Borriana és el seu primer record musical, quan ella era molt menuda, en els albers de la consciència, i la va dur son pare. Li ve al pensament com feia sonar la Berceuse del seu compatriota Frédéric Chopin mentre la mirada es perdia per les altures, o la densa interpretació de la Dansa del

Foc de Manuel de Falla. Per aquells anys, contava, Rubinstein era ja un intèrpret consagrat i féu un recital davant entre altres persones del propi autor, però quan anà a tocar-la, com sabia que l'alterava la seua particular visió de la peça, va dir «ara endugueu-vos

EL MESTRE, A LA SEUA MADURESA.

Falla, que va la Dansa del Foc».

Però no hi ha referència escrita. Tampoc recorden haver llegit res al respecte Enric Safont, Norbert Mesado o Josep Nos, que han investigat la premsa de l'època. Certament, enmig ha hagut una guerra civil, i com diu un amic, les revoltes tenen de bo que al cremar-se els arxius, deixen espai per a tornar-los a omplir. Potser no estiguera mal, si només es cremaren papers.

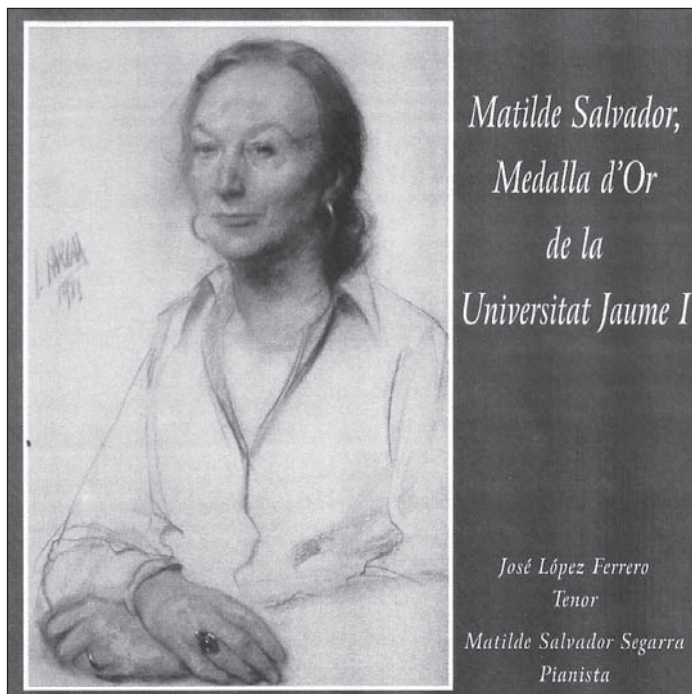
Exercint com advocat del dimoni, algú podria dir que no hi ha dades perquè no existixen i només els anys han difuminat el record del recital de Castelló. La història de la ciència està plena d'investigadors als qui l'emoció davant uns resultats desitjats no els va deixar vore aquells detalls on estava l'error. Però en este cas tenim la convicció que sí es va fer el concert

en Borriana, en tant hi ha diverses manifestacions concordants de persones que no han arribat mai a conèixer-se entre elles, inclús pertanyents a generacions distintes, sobre uns fets ocorreguts en uns anys on comunicacions i contactes entre pobles eren molt menys freqüents.

De moment, imaginant-nos el mestre passejant pels carrers del poble, deixem ací l'article però no la recerca. La RCA, baix el títol The Rubinstein Collection, ha iniciat

la reedició del seu nom-

brós material fonogràfic, on podeu encontrar al volum segon una gravació d'aquells anys de la Dansa del Foc. Escoltada de la seua figura totèmica, no és estrany que impressionara aquelles xiquetes i passara a formar part dels seus fantasmes infantils.

PORTADA D'UN DISC AMB MÚSICA PER A VEU I PIANO, DE MATILDE SALVADOR

Recordant Abel Mus

GERARDO MESADO OLIVER (KOBLENZ, FEBRER DE 2005)

El violí, com tantes coses en la vida, s'ha de començar a estudiar de xiquet: dels 5 als 9 anys és l'edat ideal. Després, si és que es pretenen metes importants, ja és tard... Una altra cosa és agarrar un instrument musical com a *hobby*, en aquest cas, qualsevol edat és bona: he tingut alumnes que començaren a aprendre'l ja passats els 60.

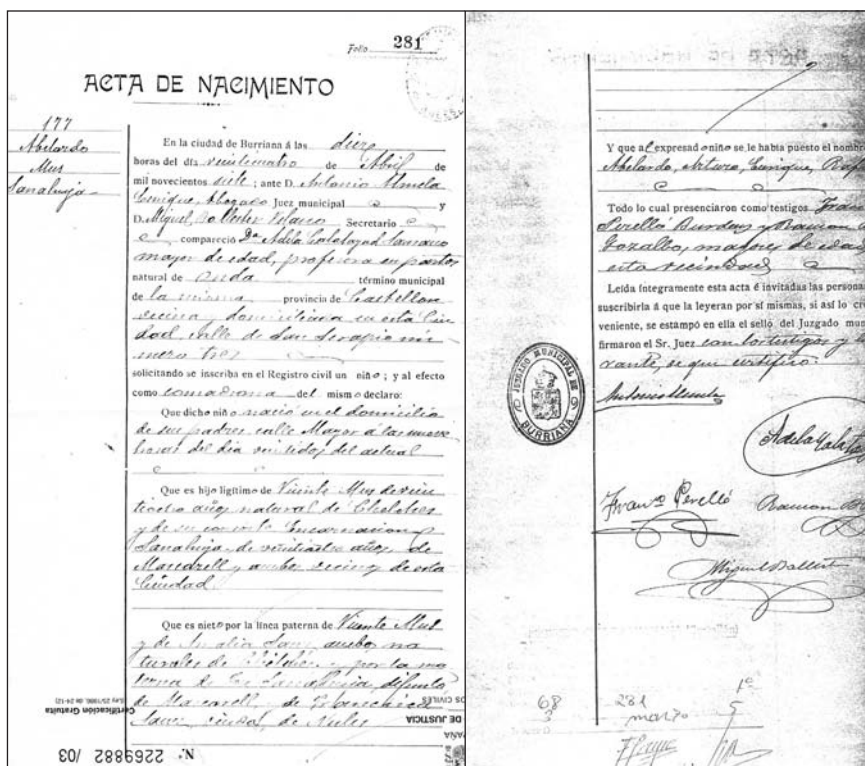
Ho dic perquè la primera vegada que, al Conservatori de València, vaig tindre davant un mestre de violí, em faltaven tres mesos per a complir els 19 anys. Recorde bé que mon pare m'acompanyà a eixa primera entrevista amb el catedràtic, i les seues primeres paraules van ser: «Ho sent, però és massa tard, no assumesc eixa responsabilitat. Impossible a eixa edat arribar a ser professional».

Malgrat la gerra d'aigua freda, em vaig matricular i vaig estar un any al Reial Conservatori de València. En acabar el curs vaig intuir que les coses no anaven com jo volia i que encara tocant més anava omplint-me de "vicis", i vaig decidir buscar un altre mestre. Així que coneixent pel meu cunyat Enrique Monsonís que Abel Mus havia sigut padrí de casament de son pare, per esta via vaig entrar en contacte amb "el mestre" objecte d'estes línies.

En realitat "els seus" noms de pila eren Abelardo, Arturo, Enrique, Rafael i els cognoms Mus Sanahuja, com resa la inscripció en el Registre Civil de Borriana (Tom 68, pàg. 281), i havia nascut el dia 22 d'abril de l'any 1907 al domicili dels seus progenitors: Vicent (de Xilxes) i Encarnació (de Mascarell), ubicat a l'aleshores núm. 28 del carrer Major.

Però quan als 13 anys arribà a París, on la Diputació Provincial l'havia enviat amb una beca d'estudis, va caure a les seues mans la novel·la *Aberlado y Eloisa*, on al protagonista, al final de l'aventura amorosa amb Eloisa, acabarien castrant-lo. I Abelardo ben prompte decidí, per si de cas, minimitzar-se el nom i anomenar-se, simplement, Abel. I així contava Mus, una i una altra vegada, la història del seu nom de pila, oblidant-se d'Arturo, Enrique i Rafael...

De xiquet rebé les primeres lliçons musicals del mestre Vicent Tàrrega i, ja a París, de Bilewky, i va ingressar per oposició al Conservatori Nacional, on

PARTIDA DE NAIXEMENT DEL NOSTRE PAISÀ

fou deixeble dels mestres Brun i Schwartz. L'any 1926 obtindria el premi de violí a l'Escola Superior de Música de París, de la que el 1931 és nomenat professor. En tornar prenia part activa en la creació del Conservatori de Castelló, on es va quedar com a mestre fins al 1934. Però tot això ho podem trobar en qualsevol enciclopèdia, per la qual cosa vos comentaré l'"altre" Mus, l'"Abel" d'anar per casa.

La meua relació amb ell fou, com és lògic, estrictament professional, cosa poc interessant per a poder contar als lectors d'esta revista que ja de molt jove llegia amb interès, ja que traspuava un borrianerisme constructiu i sa, ben poc polititzat encara que aquells que escrivien foren, majoritàriament, de dretes.

Per aquest motiu contaré alguns records, ben poc musicals per cert, del nostre paisà Abel Mus, viscuts durant els cinc anys que vaig estudiar amb ell.

Parlava ben poc, quasi res, de l'Abel violinista; de les seues gires i concerts per Europa; dels seus èxits... Tanmateix, sempre que et pillava distret et soltava tirallongues dels seus *hobbies*, els quals emmagatzemava en qualsevol racó del seu pis, al número 25 del valencià carrer d'Àngel Guimerà, en el que jo rebia les lliçons de violí, i on Abel vivia sol perquè feia molts anys que s'havia separat de la seua muller, ja que aquesta no podia comprendre (segons em contà) que es passara el dia estudiant sempre el mateix. I

sempre li deia: «Xe, pues no has tocat ja el concert de Beethoven mil vegades i sempre t'ha eixit bé, per què has de tornar-lo a estudiar? Mone al cine que ja has rascat prou!»

Com he dit estava sempre a soles. Però un bon dia m'obrí la porta del pis una senyora de la seua mateixa edat, bellíssima, elegantment vestida i amb joies de valor. Després, durant la classe, em va confessar que era una antiga núvia de París, riquíssima, i que amb certa freqüència, i sense avís previ, es presentava a sa casa confessant-li que encara el volia i que venia a viure amb ell per a ordenar-li la vida. Inexorablement, a la classe següent, la vivenda tornava a estar buida de «la madame», com ell l'anomenava.

«L'he tirada de casa –em contava Mus-, no la puc suportar. Perquè és tan rica pensa que pot manar de mi. Em va dir que per què havia de treballar, que me n'anara amb ella que tenia diners suficients per als dos. Així que li he dit “ja te'n pots anar, perquè jo no llogue els meus pantalons!” Va tornar algunes vegades més; però sempre amb el mateix resultat». Així que Abel Mus seguí sol (però amb Beethoven), fins al final dels seus dies. I és que, “geni i figura...”

El seu principal entusiasme eren els idiomes. L'altra afició passional eren els acudits, que col·leccionava amb cura classificant-los per temes, i ho feia com qui col·lecciona segells o vitelles de puros, però molt més millor. Tal col·lecció constava d'una tirallonga de grans àlbums: “acudits franquistes”, “acudits verds”, “acudits polítics”, “acudits de xiquets”, “acudits de frares”, “acudits de capellans”, “acudits de monges”, “acudits sense acudit”, “acudits ximples”... Tots escrits del seu puny i lletra, texts en què estaven absents les majúscules, amb la seua dicció clara d'un ductus perfeccionista, sense alts i baixos emocionals, molt seu, i que no recorde haver vist mai enlloc.

La col·lecció d'acudits era el seu orgull, així que, amb la confiança, un dia em deixava un tom; mesos més tard un altre. En una ocasió li vaig contar un acudit que considerava enginyós, que no figurava

en la col·lecció. Quan vaig acabar se'm quedà mirant de perfil, com qui veu fantasmes, i em va assoltar: «Però, és que pot haver acudits nous?» Al moment figurava ja en el seu repertori; eixe dia no em cobrà la classe...

Un altre dels seus hobbies eren, com he citat, els idiomes. Tenia tres toms descomunals amb els títols Francés, Castellana, Inglés, on anava anotant les paraules desconegudes per a ell, les arrels, els girs idiomàtics, etc. Dels tres el que més dominava era, segons em digué, el francès.

Com molts recordaran, en ple franquisme funcionà a Borriana el Cercle Medina, ullet dret de la Secció Femenina. De tant en tant aquesta agrupació

cultural organitzava concerts. Recorde, entre d'altres, els de Rosa Adelfa Ballester, els del pianista Leopold Querol, dels alumnes del professor Navarrete del Conservatori de València. Un dels concerts el va donar Abel Mus, que, veient-se a casa, tenia el costum de parlar amb el públic. Un poc d'explicació de les obres a interpretar, algun acudit acuradament triat, eren coses que no podien faltar en les vetlades musicals. En este concert estigué present Pilar Primo de Rivera. I Mus es va posar a recordar (no sé per què) O. Sevcik, un gran pedagog del violí i autor d'exhaustius estudis de totes i cada una de les facetes tècniques de l'instrument. I contà que en un concert, a este professor, se li va trencar una corda, amb tan mala fortuna que li buidà, de quall, un ull. «Com veu –va

dir Mus dirigint-se a Na Pilar-, nosaltres també tenim els nostres màrtirs...» I fora del concert, i recordant la frase, em digué: «Se m'ha escapat, quines coses!», fet que, per la seua forma de ser, dubte molt.

Mus era, políticament, republicà, dels que democràticament guanyaren el 1931. Un dia em digué que durant la “guerra civil” (expressió eufemista de tan gran salvatjada), va estar amb els republicans de Pamplona, on organitzava concerts en directe per a distraure els soldats, i, al mateix temps, concerts i altres emissions en Ràdio Pamplona, als magatzems de la qual descobrí molts discs del pamplonica Pablo

ABEL MUS, EN LA FOTO DEL PROGRAMA D'UN CONCERT CEL·LEBRAT AL PRINCIPAL DE BORRIANA, L'ANY 1961. ACTUAVA AMB LA BANDA MUNICIPAL DE CASTELLÓ, DIRIGIDA PER J. GARCÉS QUERALT.

ABEL MUS, EN L'ESGLÉSIA EL SALVADOR DE BORRIANA, L'ANY 1977.

Sarasate, del que em comentà algunes peculiaritats: «mira, en la partitura que va compondre va escriure açò; però en la gravació ho toca diferent».

El seu republicanisme se'l feren pagar, ja que entre altres coses li van llevar la direcció del Conservatori de Música de Castelló. També, quan es fundà l'Orquestra Nacional, va presentar tots els papers necessaris per a la plaça del primer concertino; però el mateix dia de les oposicions li comunicaren que no podia participar perquè la seua documentació s'havia perdut. I Mus, el 1953, se'n va (millor fuig) al Caire, en l'Orquestra Nacional del qual ocuparà la plaça de primer violí. Va ser, igualment, concertino de l'Orquestra Municipal de València.

Abel Mus tenia un molt bon instrument, un Rugieri de Cremona, del qual, gràcies al meu germà, sé un poc de la seua història: resulta que a finals del XIX, a Borriana, un dels comerciants més adinerats tenia passió per la bona música i pels músics amb escassos recursos. Era N'Antonio Cánesa Mendaya, natural d'Algesires (Cadís), qui l'any 1877 contraïa matrimoni amb N'Encarnació Mestre i Salvador. I allà pel 1865, pels casinos de la nostra encara aleshores Vila, en especial al Casino Borrianenc i al Café de Zapater, es guanyava la vida, tocant el piano i la guitarra, un jove de la veïna Vila-real: era Francesc Tàrrega i Eixea que, instal·lat en el núm. 8 del carrer de Sant Joaquim, passaria a ser favorit de Cánesa, qui admirant els seus dots féu que ingressara al Conservatori de Madrid per a l'estudi de la composició i harmonia. Però encara va fer una cosa més per aquest jove

músic, ja que en un viatge de negocis per Sevilla adquiria per a Francesc la millor guitarra existent (abans i ara): una Antonio Torres, que Tàrrega dugué, en els concerts, per tots els escenaris del món.

Igualment començava a destacar un violinista, un tal Monzonís, que també amenitzava les clienteles dels nostres casinos, a qui N'Antoni Cánesa li regalava per al seu perfeccionament el Rugieri, però aquesta vegada el jove violinista no arribà a triomfar. I Mus, en assabentar-se que Monzonís estava greu, acudia a visitar-lo; però el malalt no volia deixar-lo passar, i indignat deia a la seua esposa: «Tira ben lluny eixe que sols ve a per les meues despulles» (referint-se al violí). Però quan va faltar, Mus adquiria a la seua viuda el cobejat instrument. Per això, i perquè l'instrument era d'un borrianenc, em recordava el meu mestre que, després del seu traspàs, passaria a les meues mans. Així que un bon dia em féu un escrit perquè els seus hereus compliren la seua voluntat. I per a fer-me les dents llargues, quan estava els estius a Borriana i l'anava a visitar, em prestava el seu violí, però al dia següent, o fins i tot el mateix dia, cridava al Museu Arqueològic per a dir al meu germà: «Escolta, Norbert, digues a Gerardo que em torne el violí. Ho sent, però el meu violí és com el meu esquelet i no puc viure sense el meu esquelet, perdona». I havia d'agarrar l'autobús o el tren i tornar-se'l.

A Borriana tingué Abel Mus fans que, cap al 1927, van fundar la Penya Mus, sent el president Blai Monzonís i Cherta.

I, per acabar, he de dir que a Mus li dec el que haja sigut músic: ell m'animà, i un dia em va dir que al Liceu de Barcelona hi havia oposicions per a primers violins, i com el termini de sol·licituds, quan ens assabentàrem, s'havia tancat, escrivia a la secretaria del Liceu perquè donaren per vàlida la meua. I en la Gran Orquestra del Liceu vaig començar a viure de la música. Després, estant la meua germana i cunyat a Alemanya, vaig ser violí primer d'unes quantes orquestres, però açò ja és una altra història.

I en la meua visita final, tot acaba, anant amb l'amic i també músic Pasqual Rubert, estant sols a Àngel Guimerà, li agarrà a Mus un índex de paraplegia. Ràpidament, amb el meu cotxe, el vaig traslladar a l'hospital.

Abelardo, Arturo, Enrique, Rafael Mus Sanahuja (en resum Abel Mus), finia a la població valenciana de Picanya el 23 de gener de 1983. Dies després vaig remetre a la seua filla Eva (a qui no vaig vore mai) la nota de son pare, però no res sé del violí ni dels àlbums amb acudits i altres històries.

La seua casa natal segueix sense una làpida... Descanse en pau.

Lucrecia Bori, una voz excepcional

NORBERTO MESADO OLIVER

Si Abel Mus llegó a ser un buen violinista nacido en la calle Mayor de nuestra Ciudad, una pseudo-burrianense rayaría aún mucho más alto: “La Bori” en los escenarios, y Lucrecia Natividad Borja González de Riancho para las sencillas gentes del pueblo. Se asegura que en España nunca cantó en escenario alguno; pero tenía la bonita costumbre de hacerlo en Burriana el día anterior al de San Blas. Así que el dos de febrero una gran multitud se reunía en la ermita del santo para escucharla, hasta que el Sr. Cura (el de entonces, claro) dijo que el sitio era para rezar y no un vulgar teatro. Y aquí, y así, se terminó la historia en Burriana de nuestra gran diva.

“Lucrecia Bori”, como se la conoció en el mundo de la ópera, aun no siendo de nuestra Ciudad se la puede considerar una burrianense universal. Hija del Comandante de Infantería D. Vicente Borja y Bonet, nacido en Burriana el año 1845, Lucrecia fue inscrita por su padre, de 42 años de edad, en el Registro Civil de Valencia (Distrito del Mercado) el día 27 de diciembre de 1887 (fig. 1).

Según dicho documento, la niña vino al mundo en el domicilio de sus progenitores, sito en la Calle de Pelayo nº 7 y 9, piso 3º. Su madre, doña Concepción González de Riancho era natural de Ontaneda, Santander, tenía 41 años y daba a luz el veinte y cuatro “a las doce y media de la tarde”, por cuanto en un día tan señalado se le puso el nombre de Lucrecia Natividad¹. Fue nieta, por línea paterna, de D. Juan Bta. Borja y Fortea, casado en terceras nupcias con doña Vicenta Bonet y Sales, ambos de Burriana.

D. Vicente Borja, a los pocos meses de haber nacido Lucrecia, debió de domiciliarse en Burriana donde pasa con su familia a habitar el piso de una prima hermana llamada Balbina, sito en El Pla, lugar en donde estuvo, tras la guerra civil, el Hogar del Camarada, actualmente ocupado por el inmueble nº 18; trasladándose después a la casa nº 24 del Barranquet. Y hay quien aseguraba que su casa natalicia era la nº 23 del Raval de nuestra Ciudad, como así lo hacía, decía y perjura, el buen vecino Miguel Candau, un autentico melómano que en el nº 25 de tal calle tenía su negocio, una vieja tienda que olía a piel de toro, pues era “corretjer”. Y un buen día hizo una fotografía de la fachada del inmueble (el que creía la casa natal de Lucrecia) y se la mandó a la Bori, instalada en Nueva York, solicitándole su autógrafo. Nuestra cantante debió de sonreír; pero Candau tuvo lo pedido, y en una fotografía (fig. 2), en agradecimiento, le puso: “Para el Señor Rafael Candau, recuerdo de Lucrecia Bori. New York, oct. 28 -1947”. Y Candau tuvo el tesoro de su vida, pues a todos enseñaba con ilusión “su” fotografía y “su” dedicatoria. Y en el obrador, entre leznas, agujas y tijeras colgadas, como exvoto, figuraba la Bori con aquella inscripción que tanto le enorgullecía, prueba concluyente, según él, de que al lado de su casa estaba la de la gran Lucrecia. Tal vinculación familiar con nuestra Ciudad es la causa de que incluso enciclopedias de renombre la den como nacida en Burriana².

Su padre, D. Vte. Borja, tuvo otros dos hermanos, igualmente militares, puesto que en el Índice del Archivo General Militar de Segovia (Alcázar), figuran José Borja Bonet, infantería, 1874; y Juan Bta. Borja Bonet, este “Teniente Supernumerario de la 2ª Compañía de Voluntarios de los Quemados de Marianao”, Cuba, el cual, el 4 de julio de 1876 pedía la baja de tal Instituto por

Fig. 2. AUTÓGRAFO DE LUCRECIA BORI, REMITIDO A DON MIGUEL CANDAU EN 1947.

padecer, según el parte médico, “una afección pulmonar grave”. Baja que le sería concedida de inmediato³.

Sabremos, igualmente, que el Comandante de Infantería D. Vte. Borja Bonet, “natural de Burriana” (el padre de nuestra “Prima Donna” del Metropolitan Opera House de Nueva York), también estuvo destinado en Cuba, con probabilidad en tiempos de la Guerra de los Diez Años⁴. D. Alfonso XIII, por los buenos servicios prestados, le concedía el retiro definitivo del ejército “con el sueldo señalado por el Consejo Supremo de Guerra y Marina”, concretamente 416 pts. con 66 céntimos anuales, docu-

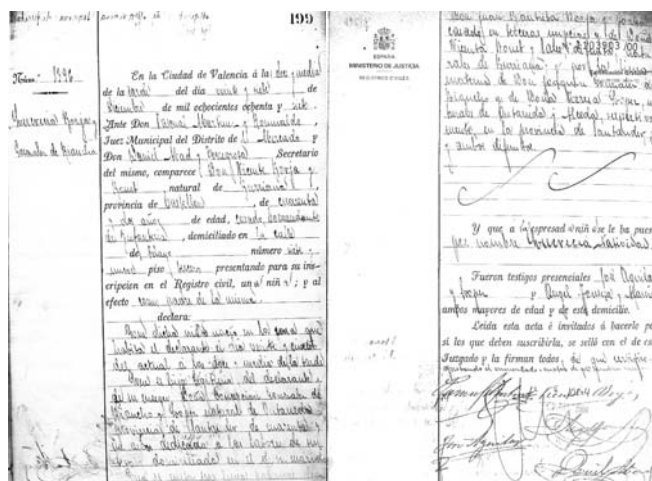

Fig. 1. PARTIDA DE NACIMIENTO DE LUCRECIA NATIVIDAD BORJA GONZÁLEZ

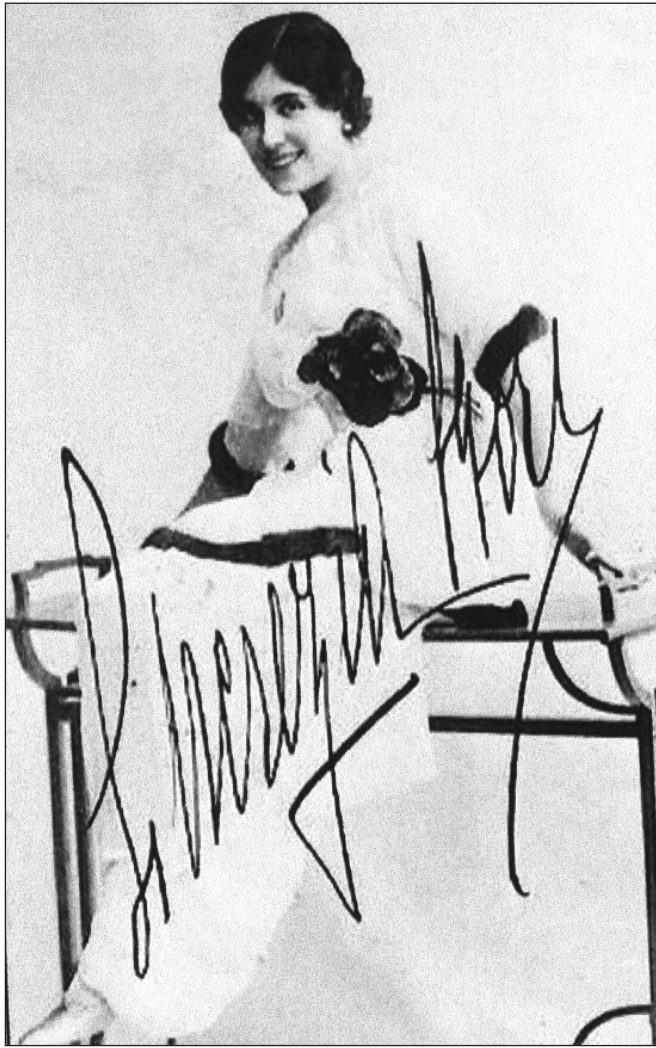

Fig. 3. AUTÓGRAFO DE LUCRECIA BORI SOBRE SU PROPIO RETRATO.

mento que se da en Palacio el 14 de marzo del año 1907 ⁵. Los padres de nuestro comandante fueron Bta. Borja Fortea y Vicenta Bonet Sales, ambos de Burriana. El físico de D. Vte. Borja lo conoceremos por una fotografía que nos ha hecho llegar el musicólogo D. José Doménech, tomada de un pequeño esmalte engarzado en un lujoso colgante que llevaba siembre Lucrecia, propiedad hoy de Miss Grazzinni, secretaria particular que fue de nuestra diva, D. Vte. Borja Bonet, ya viudo, fallece en Burriana a la edad de 72 años, en 1920 ⁶.

Pensamos que la pequeña Lucrecia empezaría a cantar en el coro parroquial de la Iglesia del Salvador, no había otro, bajo la dirección de Mosen Cipriano Temprado, y viendo su padre que tenía una bonita voz la llevó a Valencia para que cursara la carrera de canto. En vista de sus excepcionales aptitudes, marchó después a Italia para perfeccionar estudios, en donde se le aconsejó que permutara el apellido Borja por el de "Bori", puesto que la leyenda negra de la saga italiana de los Borja valencianos, cuando Calixto III y Alejandro VI ocuparon la silla de San Pedro, podría influir negativamente en su carrera.

En Roma, Lucrecia, simplemente ya "La Bori" (fig. 3), se presentó con la Micaela de la ópera "Carmen" (corría el 1908); cantando después en Milán, Nápoles, París, Buenos Aires, La Habana, Montecarlo... En tales escenarios operísticos Lucrecia fue el número uno en "La Traviata", "Manon Lescaut", "La Bohème", "El caballero de la rosa", "El amor de los tres reyes" (fig. 4) ... Escenarios que fueron el trampolín para alcanzar Nueva York en donde vio el cenit de su gloriosa carrera como contralto. Y es

que "la calidad de su voz la encumbraron a los mejores coliseos operísticos del mundo y fue amiga personal de Richard Straus y de Puccini", llegando a cantar junto con Fleta y Caruso ⁷. En 1918 enfermó de nódulos en las cuerdas vocales, recuperando su voz al cabo de pocos años, gracias a un médico milanés que ya había curado de esta misma afección de garganta a su amigo y colega Enrico Caruso. A partir de 1936, pasó a ser directora artística del Metropolitan Opera House. Su vida afectiva, según F. Zabala, fue un auténtico misterio. Fallece en Nueva York el año 1960. Tenía pues, como su padre, 72 años.

Tanto los Borja de Burriana como los de Cullera son inmigrantes de la isla de Malta, llegando a nuestras costas a fines del siglo XVIII ⁸, por cuanto son apodados "Els maltesos", y nada tiene que ver nuestra divina con la noble familia gandiense (ni mucho menos con S. Francisco de Borja), como se ha venido publicando sin base documental alguna.

La excantante -ahora sí de Burriana- María Luisa Fandos, recientemente fallecida (2003), quien vivía sola desde la muerte de sus padres en esa gran casona del nº 10 de la calle de D. Vicente Forner Tichell, me contaba en animada y vivaracha charla que Lucrecia Borja fue amiga de su madre y que sus progenitores estaban enterrados en el Cementerio Municipal, aproximadamente por la fila 38, nicho 1º (entrando en el cementerio viejo a mano izquierda). Por la vinculación que Lucrecia tenía con Burriana, a la que consideraba su pueblo, quiso tener un mausoleo aquí, por lo que acompañada de María Luisa se entrevistó con D. José Nebot Aymerich, alcalde que fue de la Ciudad desde el 22 de noviembre de 1945 hasta el 9 de febrero de 1954, el cual, tanto era la fama de "La Bori" que le quiso regalar el terreno necesario en nuestro camposanto para que se construyese su propio panteón familiar. Pero ocurrió que un concejal que se hallaba presente y que era, digamos, un "adelantado" a su tiempo, al oír el generoso gesto de su alcalde, quiso añadir como condición para la obtención del terreno que la diva cantara en público. Lucrecia, sintiéndose ofendida, dio media vuelta y se marchó. Y el comentario del interfecto, fue: "xe, però si amb eixe sombrero que pareix un paraigües, i amb eixes teles de colorins coloraos, més sembla un papagai que una cantant. Està poc loca..."

Su sencillo mausoleo se encuentra en el Cementerio General de Valencia (fig. 5), entrando a mano derecha, cerca de la puerta principal ⁹. Si vemos el extracto del movimiento del panteón, observaremos como el día 22 de junio del año 1956 (evidentemente su inauguración), fueron depositados en él los restos de los padres de Lucrecia: Doña Concepción y D. Vicente; así como de su hermano Lorenzo, los tres procedentes del cementerio de Burriana; en mayo de 1962 ingresan los huesos de su otro hermano Joaquín; en enero de 1964 se daba sepultura a Vicente (posiblemente el primogénito); y el día 4 de diciembre del año 1965 ingresaban los restos de Lucrecia Borja González, trasladados desde Nueva York, puesto que habían transcurrido los cinco años preceptivos para su exhumación. Hoy su lauda sepulcral, de mármol blanco, aparece, bajo el nombre artístico de nuestra gran cantante, invadida por la inscripción, igualmente incisa, del joven de veinte años "ANTONIO VICENTE BORRELL ALMIÑANA", fallecido en 1974.

Lucrecia "tuvo cuanto ambiciona desear una diva: éxito, dinero, amistades poderosas, avión particular, un lujoso piso en Manhattan y una isla propia, cerca de Canadá, que lleva su nombre. De ademanes discretos y sensible elegancia interior, dotada de exquisita clase, Lucrecia Borja nació (...) con el toque de la magia en la garganta y tesón para escalar lo peldaños de la fama. La calidad de su voz, provista de extraordinarios timbres metáli-

cos y la fortuna de haberla modulado, siguiendo las enseñanzas de los grandes maestros de la época, la encumbraron a los mejores coliseos operísticos del mundo” (F. Zabala).

En sus continuos desplazamientos y para cumplir con los muchos contratos que tenía, la Bori lo hacía con su avión, que bautizó con el nombre de “El pájaro azul”, aparato que le construiría un gran admirador suyo, nada menos que Giuseppe Mario Bellanca, el constructor del monoplano “Columbia” que llevó a Chamberlain y Levine, de un solo vuelo, cruzando el Atlántico, hasta las puertas de Berlín, según comentarios de Miguel de Zárrega. La Bori tuvo, también, otra gran mansión en las orillas del oceánico lago Míchigan. El Gobierno de España le concedió las cruces de Alfonso XII y de Isabel la Católica.

María Luisa Fandos, en su ameno y estirado relato de aquella tarde (11-VII-2000), mientras repetidamente se dirigía en un perfecto alemán (en este país había pasado gran parte de su vida artística pues cantaba en los coros) a su muy cuidado perro, un bello *collie*, comentaba que al llevarse a Valencia los restos de sus padres, Lucrecia cedió el nicho a sus primas segundas, Ángela y Amparo, hijas de un humilde hombre de baja estatura apodado por ello “El Cagarrotet”, que por oficio tenía el de sereno, y por adorno personal una excelente voz de tenor ligero sumamente aguda, por cuanto recordaba –decía Mª Luisa-, a los “castrati”. El caso es que en pleno verano, cuando medio pueblo estaba tomando el fresco (una moda ya perdida) sentados en las aceras de los casinos de la Calle de San Vicente, El Pla, o en la propia Plaza Mayor, a las doce en punto dejaban sus hamacas, sillas, mecedoras y sillones, y se iban en procesión a escoltar la puerta del Ayuntamiento por donde salían los sereneros, ataviados con sus capas, farolillos y chuzos, con la intención (por supuesto socarrona) de oír entonar al “Cagarrotet”, el: “Avee María-aa Purísimaaaa, serenooo (o nublado, o lloviendo), las doce en puntoo... serenooo”. Tras recibir los guasones aplausos de los presentes, el hombrecito, con su atiplada voz y entre reverencias, se despedía del improvisado público con un “bona nit senyorets, bona nit”. Y con el chuzo y el farol encendido, se perdía por la calleja de San Juan en busca de su barriada, la de San Blas, donde seguía entonando las horas y el estado del tiempo; y mirando en los portales, donde las había, las piedras depositadas, puesto que su número marcaba la hora en las que tenía por obligación de despertar a sus moradores, cosa que memorizaba para estar puntualmente en ellos. Eran, claro, otros tiempos¹⁰.

ADDENDA

Entregado nuestro artículo, R. Roselló me da en fotocopia un escrito de su padre, aparecido en el número 107 de esta misma revista, del año 1968, bajo el título: “*Quién ahuyentó a Lucrecia Bori?*”, en el que podemos advertir lo atinado y correcto de cuanto investigó RR sobre la Bori, artículo que, de haberlo recordado, nos habría privado de escribir el nuestro. Sin embargo, pese a que en los puntos más importantes coincidan ambos (lugar de nacimiento, relaciones Burriana-Lucrecia Bori, cantos de la diva en el ermitorio hospitalario de San Blas, su domicilio en el Pla, etc.), vale la pena poder volver sobre esta gran mujer, por dos razones: la primera, para recordarla nuevamente, pues no la superó ni la Callas ni la Tebaldi. Y la segunda y principal, para poner de manifiesto y con desgarro una vez más, aquello que me dijo un exconcejal: “este poble assassina als seus fills...” y razón no le faltaba. Y como D. Roberto era de olisco fino y hacía poco que había ocurrido lo que yo cuento, es seguro que conocía el suceso de la Bori en nuestra Casa Consistorial, y por ello tituló su trabajo con su sensible y no menos dolorida ironía: “*Quién ahuyentó a Lucrecia Bori?*”.

Fig. 4. LUCRECIA BORI EN UNA ESCENA DE «EL AMOR DE LOS TRES REYES».

Fig. 5. CEMENTERIO GRAL. DE VALENCIA. MAUSOLEO DE LUCRECIA BORI.

Foto de M. Corell.

NOTAS

- 1- Ya famosa, acostumbraría a firmar como «Lucrezia» con «z».
- 2- “Personajes de la Historia de España” Vol. 2. Espasa Calpe S.A. Barcelona, 1999; “Enciclopedia Universal Sopena” Diccionario Ilustrado de la Lengua Española. Tomo II. 1963.
- 3- Archivo General Militar de Segovia. Sección 1^a, Legajo B.3494. Consta de tres folios.
- 4- Carta personal de D. José Doménech Part, de fecha 21 de marzo de 2001.
- 5- Archivo General Militar de Segovia. Sección 1ª División, Legajo B. 3490. Consta de 17 folios.
- 6- Juzgado Municipal de Burriana. Defunciones, año 1920. Folio 156, nº 36.
- 7- Fernanda Zabala: “Lucrecia Borja González”. En “Valencianos del Milenio”. Diario Las Provincias.
- 8- José Caruana i Reig, Barón de San Petrillo: “Los malteses en Valencia”. 1911.
- 9- Cementerio General de Valencia. Panteón General, Sección 03DC, tercera derecha. Cuadro 1, fila N/L: 0088.
- 10- Damos las gracias a los amigos: D. Pere María Orts i Bosch por habernos facilitado la partida de nacimiento de Lucrecia, así como el extracto del movimientos de su panteón; igualmente lo hacemos al Coronel D. Ricardo Pardo Camacho, Delegado de Defensa de Castellón y Director del Aula Militar “Bermúdez de Castro”; y a D. José Doménech Part, Experto en Relaciones Internacionales de RTVV.

Gràcies, Lucrezia Bori

LOURDES DÍAZ-TENDERO

LA BORI, RETRATADA PER BEN SOLOWEY,
PUBLICAT AL NEW YORK TIMES L'ANY 1920

Va triomfar a les millors òperes del món i al seu poble no li han dedicat ni el nom d'un carrer. Tothom admirava la seua veu i la seua bellesa i nosaltres, la gent del seu poble, no la podem admirar ni en un bust de bronze.

Així són les coses estimada Lucrezia, que et contaré... ja sé que tu volies que t'enterraren ací, a mi en canvi sols m'agradaria que la teua gent poguera escoltar un dia la teua veu. Ja sé que has viscut al número 52 de la 21 Est, al costat de Park Avenue i la Quinta Avinguda, i que has alternat amb artistes i cantants, i que el teu poble et nega el pa i la sal. En fi Lucrezia... sàpies que per a Borriana signifiqués molt, sobretot per a les dones. Representes el triomf femení sustentat en el talent i l'esforç superlatiu. Sàpies també que a les nits, quan ningú no ens veu, escoltem la teua música, i que la teua veu ens transporta a aquells teatres d'arreu del món on la gent culta et reconeixia com la millor.

Va haver una època que Lucrezia Bori sortia en la premsa estrangera, i d'ella es deia:

«Dotada d'una veu de modesta talla, sols limitada en els registres més alts, Bori utilitzava el seu clar i delicat timbre per a dibuixar personatges de patètica fragilitat. Els imbuïa d'intensitat i apassionat sentiment, i el repertori còmic, de gentil i estilitzat encant» (Rodrigo Celletti, crític i musicògraf italià).

«Lucrezia Bori és una de les grans sopranos del segle. És una cantant de fi i exquisit sabor». «Va ser

una de les més respectades i estimades cantants de la història del Metropolitan Opera House» (Andrea Suhm-Binder).

«Va destacar tant per la seua presència a escena com per la seua veu lírica» (The Columbia Encyclopedia, Sixth Edition. 2001).

«Coneguda durant anys com a una gran dama del Met (Metropolitan Opera House), va ser una de les seues més estimades sopranos. «La seua gràcia, estil i musicalitat la van fer una popular estrella aclamada per la crítica». «La seva integritat artística, dignitat [...] la van convertir en una de les figures més atractives de l'òpera [...] La seua dedicació infatigable al Metropolitan Opera House, que feia que no estalviara esforços, li van fer guanyar-se el malnom de la "Joana d'Arc de l'òpera"».

«Ella coneixia les limitacions del seu instrument i se les enginyava per triomfar amb una immaculada dicció i una supèrbia capacitat de representació»

«Durant els transcurso d'una representació u anava prestant menys atenció a la seua veu i més a com construïa les seues caracteritzacions: lenta i commovedorament escena a escena».

«La tècnica de Bori era segura, la seua veu rarament minvava i no hi ha dubte que la seua bellesa i prima figura eren bona part del seu èxit. Tenia classe».

I si els diguera que el mateix Archie Leach parla d'ella en la seua biografia? Postser aquest nom no els deu sonar... i si els dic que era conegut com Cary Grant? Al capítol nou de la seua biografia diu Grant:

«Una vesprada, un home jove anomenat Marks [...] em va convidar a sopar a casa de la seua família a Park Avenue. Em va demanar que passara a replegar

CHARACTERITZADA COM
CIO-CIO-SAN
(MADAME BUTTERFLY),
UN DELS PERSONATGES
QUE, SEGONS LES SEUES
PARAULES, MÉS A PROP
TENIA DEL COR.

Lucrecia Bori, la soprano del Metropolitan Opera, que estava de moda a Nova York en aquell moment [...] Amb tacte em va suggerir que caminàrem fins a la festa al llarg de Park Avenue, perquè l'exercici ens vindria bé als dos.

En deixar la festa, la senyoreta Bori va tornar a suggerir-me que caminàrem, aquesta vegada perquè la fresca brisa de la nit ens relaxaria [...].

I no va ser fins anys després quan l'estimada Lucrecia Bori dinant amb mi en els estudis de la Paramount em va informar que el preu del taxi hauria acabat amb el meu pressupost de tota una setmana».

Encara que Grant no ens informa de la data, crec que correria l'any 1921-22, la segona època i més sublim de Bori. Aquest reflexa quelcom que sembla era la principal característica de la personalitat de la diva, la seua qualitat humana. Es diu que mai no tenia una mala paraula per a ningú, i que de vegades animava els artistes del Met amb dificultats dient-los: «Sortirà millor la pròxima vegada, tot el món té una mala nit».

Es diu que va fer la primera actuació a València, en un concert benèfic, encara que oficialment va debutar al Teatre Adriano de Roma el 1908, interpretant la Micaela de *Carmen*. A Milà va rebre classes de cant del mestre M. Vidal. Va recórrer els teatres de tota Itàlia recalant al San Carlos de Nàpols, on el 1909 va ser triada per a substituir la gran Maria Farneti en *Madame Butterfly*, i es va reconèixer d'immediat el seu estil i vàlua.

Al teatre de l'Scala de Milà debutà amb Carolina en *Cimarosa* i *Il matrimonio segreto*. Eixe mateix any va interpretar Octàvia en l'estrena italiana de l'obra d'Strauss *Der Rosenkavalier*. A iniciativa del director d'orquestra Toscanini, l'Scala li va oferir un contracte per a la temporada 1910-11. Allí va interpretar les òperes *Il Matrimonio Segreto*, *The Merry Wives of Windsor*, *Falstaff*, *Königskinder* i d'altres.

La carrera de Lucrezia Bori ja havia despegat, i tan sols la malaltia podria trencar el somni d'aquella encara xiqueta de Borriana, filla d'un militar, que cantava com els àngels.

ELS CAMINS DE HOLLYWOOD I BORRIANA S'ENTRECREUAREN PER UNS MOMENTS, GRÀCIES A «ARCHIE» I A «LUCRE», ALS QUE HEM PILLAT EN UN INSTANT ESPURI DE PRIVACITAT. N'HI HAGUÉ UN ALTRE CAS, MÉS RECENT: EL DE JOSÉ ITURBI, TAMBÉ NASCUT A VALÈNCIA, PERÒ QUE REPARTIA ELS SEUS VOLERS ENTRE BEVERLY HILLS I ELS TARONGERALS DE LA COTORRA, A LA VORA DEL MILLARS.

L'any 1910 Caruso i Lina Cavalieri interpretaven *Manon* a París i allí eren Tito Ricardi i el director general del Metropolitan Opera House. Cavalieri no podia actuar, per la qual cosa es va haver de buscar una substituta. Ricardi va suggerir Lucrezia, i així va ser citada per a una audició on havia d'interpretar qualsevol peça de Puccini. A Gatti-Casazza l'assistia el gran Caruso; sembla que Gatti es va enamorar de la seua veu, així que finalment Bori va actuar representant *Manon Lescaut*. Vint-i-tres anys i cantant a París amb Caruso.

Almenys cinquanta-una vegades va actuar al Teatre Colón de Buenos Aires durant les temporades 1911, 1912 y 1914, y també a Cuba, a la localitat de Cienfuegos l'octubre de 1912, any en què ja trobem la nostra diva a Nova York.

Sembla que el director del Met va quedar profundament sorprès no sols per la veu sinó també per les caracteritzacions que Lucrezia infonia als personatges, per la qual cosa en aquella representació de París amb Caruso li va oferir un contracte per a actuar ni més ni menys que al Metropolitan Opera House de Nova York. Però Bori acabava de signar amb l'Scala de Milà i va haver d'esperar dos anys per a poder convertir-se en la gran dama del Met.

Fou com a París. Va inaugurar la temporada 1912-13 interpretant *Manon Lescaut* al costat de Caruso. S'imaginem l'estampa?

LUCREZIA BORI CARACTERITZADA COM MANON

Lucrezia Bori ja triomfava a Nova York. S'havia convertit en una de les dives del Met. Tres temporades més va estar actuant al teatre, però poc va durar l'alegria, ja que l'any 1915 els metges van descobrir que Lucrezia havia desenvolupat nòduls a les cordes vocals.

I creuen vostés que açò va acabar amb la nostra diva? És clar que no. A Nova York la van operar uns cirurgians recomanats per Caruso, i després de quatre anys sense parlar, "la Bori" va retornar al Met encara amb més èxit, però açò és una història per un altre dia.

(Continuarà)

The Chaflans-Burriana Doo-woop

JOSÉ LUIS LORENTE

THE CHAFLANS: POSTAL DEL DÈCIM ANIVERSARI (1990-2000). D'ESQUERRA A DRETA: LORENZO MILLO, DAVID BURDEUS, JUAN GAVALDÀ, FERNANDO SEGARRA.

Corria el curs 89-90 i Lorenzo Millo i Juanjo Gavalvà coincidiren a la mateixa classe, com a estudiants de Geografia i Història, a l'aleshores Col·legi Universitari de Castelló. Aquest primer contacte i unes afinitats musicals compartides van ser estímul suficient per a donar naixement al primer i únic grup fins a la data de *doop-woop* en la història de Borriana. A Lorenzo i a Juanjo prompte se'ls uniria David Burdeus, i un any més tard s'incorporaria el quart chaflan, Fernando Segarra. En total, tres borrianencs i un castellonenc.

Les primeres actuacions es remunten a l'any 1992. L'any següent entraren ja en un estudi de gravació, i el 1994 s'editava el seu primer i únic disc en vinil. Es tracta d'una "joia doo-wooper" amb quatre temes en la cara A, a saber, *La canción del chaflan* com a tema propi del grup i tres temes clàssics del doo-woop com *I hear bells* dels Vibrahaps, i, en la cara B, *Come go with me* de C. Quick i un tema en homenatge a Danny Boy del repertori tradicional irlandès que fins i tot el mateix Elvis va incloure en un dels àlbums. A partir d'ací, se succeeixen les actuacions per tota la geografia espanyola (Benicàssim, Castelló, Barcelona, Madrid, etc.) i en sales importants com el Rico Amor, Terra, Chaplin, Siroco, etc. En tots aquests llocs és molt

ben rebuda la saviesa vocal dels Chaflans i, a poc a poc, es converteixen en un grup qualificat com a culte per a minories especialitzades en la música nord-americana, ja que són l'únic grup musical que treballa el *doo-woop* o *duduà* a tota Espanya.

El maig de 1997 s'incorpora al grup un cinquè chaflan, Héctor Valero, i s'inicia una nova anadura amb aquesta formació, la fita de la qual la marca una magnífica actuació al Centre Municipal La Mercé de Borriana. Aquest concert tingué una massiva acollida de públic, fenomen prou habitual tractant-se d'aquest grup. Es van interpretar, extraordinàriament malgrat l'acústica, vint temes. Entre aquests temes cal destacar els següents: *When I wake this morning*, *La canción del chaflan*, *Come go with me*, *I'll be forever loving you*, *Gloria*, *Speedo*, *Sincerely*, *A Sunday kind of love*, *My own true love*, *Standing on the corner*, *Danny Boy*, *Rama lama ding dong*, *In the still of the night*, *Ska del chaflan* (vitel·la versió Beatles), etc. I com ells mateixos citaven en el seu programa, quatre o cinc més de propina. En suma, un concert fantàstic.

Però si fantàstic fou eixe concert, encara més ho va ser el que donaren amb motiu del seu desè aniversari al mateix Centre Municipal de Cultura La Mercé, ja que per a l'esdeveniment i ocasió van

reunir grans amics de tota la vida. I així acompanyaren el concert David Burdeus (primer chaflan), José Luis «el chino» (nou chaflan), Juan Morcillo, Pepe Birra i un grup instrumental format per Héctor Valero (piano), Jorge Font (guitarra), Rafa Estalayo (bateria) i Aitor Vicent (contra-baix). Va ser una actuació memorable, de natalici amb pastís inclòs i que mai no oblidaran els que estigueren allí. Van repassar tot el repertori i sorprengueren el públic cantant des de baix de l'escenari, que és com millor ixen les cançons a veu neta sense sonoritzar i sense microfonia.

Chaflans decideix donar-se un respir com a grup per qüestions laborals dels components, i així romanen durant uns quants anys fins a la recén aparició en l'escena musical. El passat 12 de gener actuaven al Terra de Castelló amb un gran èxit. Semblava que el públic estiguera desitjant la tornada als escenaris d'un grup com aquest. Amb la baixa de Fernando Segarra per motius familiars, els Chaflans incorporen al grup a qui açò escriu, José Luis Lorente, que sent verdadera passió per aquesta formació des dels ja llunyans

ACTUACIÓ AL CENTRE MUNICIPAL «LA MERCÉ» (28-10-2000) EN OCASIÓ DEL DÈCIM ANIVERSARI DEL GRUP. D'ESQUERRA A DRETA: HÉCTOR VALERO, JUANJO GAVALDÁ, DAVID BURDEUS, FERNANDO SEGARRA I LORENZO MILLO.

inicis. El pròxim 12 de març està prevista una actuació a l'Auditori de Castelló, i pot ser una bona ocasió per a gaudir en viu i en directe de la genuïna música *doo-woop* que tan bé interpreta aquest original grup borrianenc. En fi, tornen els Chaflans.

PD- La propera col·laboració estarà dedicada com a sentit homenatge pòstum, de "músic a músics", al grup Ppyote. Perquè l'eternitat tampoc no s'entén sense música i sense músics com ells. Salut

ACTUACIÓ AL PUB CAFÉ-TEATRE TERRA DE CASTELLÓ, EL 12 DE GENER DE 2005.
DE DRETA A ESQUERRA: LORENZO MILLO (GUITARRA), JOSÉ LUIS LORENTE, DAVID BURDEUS I JUANJO GAVALDA.

«Un dia vaig descobrir que la meua Borriana estava a l'Uruguai»

Entrevista a Francisco Planelles

R. ROSELLÓ GIMENO

Francisco Planelles i Monsonís és un *burrianero* per partida doble, de naixement i sentiment, que resideix a Montevideo des de fa mig segle. Vaig saber d'ell a través de la lectura del seu manuscrit autobiogràfic de memòries titulat *El Regreso* que, segons ens confessa, està estudiant publicar en breu. Per als curiosos, adjuntem una fitxa amb el seu *pedigree* borrianenc.

També hem conversat per telèfon, i resulta emocionant comprovar com encara s'expressa perfectament en la seua llengua materna, malgrat tants anys transcorreguts des que creuà l'Atlàntic per primera volta. Qui pense que l'emigració és cosa exclusiva d'andalusos o de gallecs, i que a la nostra verda i pròdiga Plana sempre s'han lligat els gossos amb llonganisses, està molt equivocad. Al cap del seus 69 anys, este *burrianero* empeltat d'americà, que encara somia en l'aigua fresqueta del pou de l'Hereu, afirma tindre el "corazón partío" –com diu la cançó– entre les dos vores de l'oceà. Però també assegura haver trobat la definitiva serenitat d'esperit gràcies a la seua família, i als seus records filtrats pel passapurés d'un descobriment tardorenc: la passió per escriure.

“PEDIGREE” BORRIANENC

Pare: Francisco Planelles Enrique.

Mare: Teresa Monsonís Sanchis.

Germana i nebots: María Teresa, casada amb un uruguaià, i amb tres fills: Roberto, arquitecte, Fernando, propietari d'una impremta, i Gabriela, metge.

Esposa i fills: Adriana, uruguaiana, i tres fills: Teresa, Rocío y Juan.

Familiars més pròxims que viuen actualment a Borriana: els seus cosins germans, fills de Manuel Planelles, Vicente i Bautista Planelles.

Tios/es per banda paterna: Manuel, casat amb Consuelo Calpe; Vicente Ramón, casat amb Carmen Alfonso; i Juan Bautista, casat amb Dolores Font.

Ascendents materns: Teresa, Mercedes i Pedro Monsonís, fills de Pere Monsonís (germà del seu iaio matern Salvador), i Antonieta i José Francisco Monsonís (exalcalde de Borriana), fills de Paco Monsonís (l'altre germà del iaio matern). Teresa María, la iaia materna, tenia un germà, Batiste, pare de dos xics (el major, Batiste; el segon, Joaquin, era propietari d'un taller de bicicletes a l'Escorredor), i una xica (Doloretas).

Iaios paterns: Manuel Planelles Montserrat i Teresa Antonia Enrique Domingo.

Iaios materns: Salvador Monsonís Porcar i Teresa María Sanchis Aymerich.

QUINES CARETES! GRUP ESCOLAR ANYS 40.

Hilari Granell, amb qui s'havia casat en segones núpcies. Vivíem en una bonica casa de pedra amb un pou de fresquíssima aigua. Recorde un matí que estàvem al taronger i deguérem córrer cap al refugi a causa de dos avions de guerra que, procedents de la mar, ens sobrevolaven en direcció al port de Sagunt.

També recorde que sent molt xiquet, em vaig despertar a mitja nit en oir uns gemecs planyívols que em feren alçar-me i vaig anar a l'habitació dels meus pares. Temps després, vaig saber que provenien dels soldats ferits evacuats des del front de batalla, al seu pas pel front de casa nostra, al carrer de València núm. 35.

Tampoc no oblidaré quan finalitzada la guerra, em vestiren de patge, pantalons llargs i armilla de pana verda, amb un barret de copa, per a assistir a la cerimònia que es va celebrar a l'església de les Germanes Dominiques.

2- Son pare, en la guerra, aplegà a formar part del Servei de Transmissions de l'Estat Major de la Divisió del Campesino. Va influir este fet en la vida de la seua família en els anys posteriors a la guerra?

1- *Vosté nasqué a Borriana l'any que començà la guerra civil. Essent aleshores un xiquet, difícilment pot tindre records d'aquella guerra, que va durar tres anys. Quins són els seus records més antics i volguts d'aquella Borriana de postguerra?*

Tres són els records que perduren en la meua ment malgrat haver transcorregut tants anys. Estàvem a l'Hereu amb ma mare, la meua iaia Teresa Maria i el seu espòs

No. Mon pare era un home de centre, excessivament honrat i treballador. No mai he conegut una persona tan humil i valenta com ho era ell. No era un home que parlara molt de si mateix, però algunes anècdotes vaig poder rescatar. Malgrat que el pare estigué constantment a unes passes del Campesino durant tota la guerra, el seu superior immediat era un capità anomenat «el Barbas». En una ocasió mon pare va rebre una carta de ma mare, en què, preocupada, li feia saber que en unes quantes ocasions l'havien vingut a buscar uns perdonavides, i en no trobar-lo li advertiren que la pròxima vegada se l'endurien a ella. Mon pare donà a llegir la carta al Barbas, que li va dir: «Contesta a la teua esposa que quan tornen, els diga on estàs, i que et vinguen a buscar». No mai més tinguérem problemes.

3- *En realitat, quants anys va viure a Borriana, abans de partir?*

Tretze anys. Prou per a marcar tota ma vida.

4- *A part dels seus familiars directes, a quines persones d'esta etapa de la seua vida recorda vosté amb més afecte al cap dels anys?*

A Don Sebastián, el meu estimat mestre! Encara hui florixen al meu jardí els arbres que ell plantà en la fèrtil imaginació d'aquell xiquet que jo era aleshores.

5- *Sembla que la seua família va emigrar a Catalunya essent vosté molt jovenet. Quins van ser-ne els motius? Com es guanyaven la vida a Barcelona?*

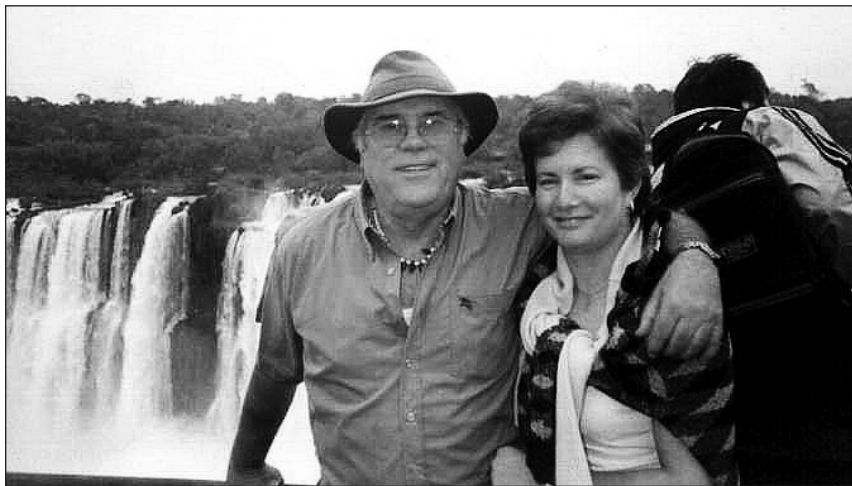
La gelada del 17 de gener de 1946 deixà sense pa a molts borrianencs, i entre ells estàvem nosaltres. Mon pare traspasà el permís d'una parada de fruites que teníem a la zona exterior del mercat de Sant Josep, a les Rambles de Barcelona; i certament ens anava molt bé. Però Déu tenia uns altres plans per a nosaltres, i al poc de temps l'ajuntament va cancel·lar el permís. Cinc anys a la ciutat comtal em donaren l'austeritat i sentit pràctic que tan útils m'anaven a ser a l'Uruguai.

6- *Què va impulsar la seua família a anar-se'n a fer les Amèriques?*

N'èrem cinc, i cadascú tenia —o creia tindre— les seues pròpies raons. Mon pare buscà la calor del seu germà, mon tio Manuel, que va partir primer i s'establí a l'Uruguai amb la seua família. Ma mare va seguir el seu espòs, i hui m'adone que ella no mai haguera tornat a Borriana: era una dona alegre però que havia perdut la llar, i haguera suportat la pobresa però no mai la crueltat de la gent. La meua iaia Teresa Maria hauria arribat fins a l'infern per seguir la seua família. I per a la meua germana, aleshores una xiqueta, el viatge fou un passeig. Per la meua banda, sentia molts desitjos de vore mon pare. El necessitava.

7- *En abandonar Espanya rumb a Amèrica, tenien en perspectiva regressar prompte?*

Sent que no mai vaig abandonar el meu país ni el meu poble. Sempre vaig somiar en tornar, encara que en despertar comprovava amb amargor que la meua tornada

F. PLANELLES I ADRIANA, LA SEUA ESPOSA.

sols ho havia sigut en somnis. Somiant en el regrés, vaig obtindre la força necessària per a construir una fortalesa. Però en finalitzar-la, vaig comprovar que era presoner de la mateixa.

8- *Recorda encara, quins sentiments o inquietuds tenien vostés davant la perspectiva d'anar-se'n d'Espanya?*

Quina poderosa combinació formen la pobresa i la dignitat! Encara hui, després de tants anys, la seua pregunta desperta en mi tota l'emoció que vaig sentir quan el buc Cabo de Hornos passà per davant de les costes de Borriana. Ella sabia que jo anava a tornar, que anava a ser un camí llarg i penós, però regressaria.

FRANCISCO I LA SEUA GERMANETA, M.ª TERESA.

Era març de 1955, i el rastre del Cabo de Hornos s'anava perdent a l'horitzó, deixant darrere unes vivències que jo no estava disposat a perdre. Vaig tancar les parpelles, i en obrir-les de nou, a l'horitzó tan sols es distingia com un núvol que a poc a poc s'anava amagant a la mar. Estava desitjant abraçar mon pare.

9- *Quina fou la seua ciutat d'acollida a l'Uruguai?*

Montevideo, port important i capital del país. Ens estaven esperant mon pare, mon tio Manuel i la seua esposa, Consuelo Calpe, amb els meus cosins.

10- *Com van ser aquells primers temps a Montevideo?*

Mon pare treballava de peó de paleta. Per la meua part, amb 18 anys, no vaig poder trobar faena en la meua especialitat laboral com a oficial enquadernador, per la qual cosa em vaig vore obligat a crear la meua pròpia empresa, Fàbrica de Biblioratos Francisco Planelles S.A. Ma vida sembla una telenovel·la, un drama amb final feliç, en què els roïns són castigats i el xiquet bo i treballador, acaba triomfant en les seues pruiçes. Però inconscientment, el que més desitjava era El Regreso.

11- *Durant aquells primers anys, mantenia alguna comunicació regular amb els seus familiars de Borriana?*

Mentre visqueren els meus pares sols em cartejava amb mon tio Paco Monsonís. Però després de faltar els meus pares, recaigueren sobre mi les relacions amb la família... i la paella en els dies de festa! En l'actualitat tinc excel·lents relacions amb els Planelles, els meus cosins germans, i també amb els meus nebots, fet que em fa molt feliç.

12- *Vosté ha fundat allà una família pròpia ...*

Em vaig casar als 43 anys amb Adriana, una dona excepcional, que em va donar tres fills: Teresa, la major, que té 22 anys, és estudiant de veterinària i en aquest moment administra l'heretat. Rocío, de 20 anys, que elegantment va prendre el meu lloc al taller. I Juan, amb 13 anys, és un xiquet bondadós en un cos d'home, que dóna sentit a la meua vida.

13- *Com se sent i com es viu la llunyania física de Borriana des d'Amèrica?*

A ma casa, amb els meus pares sempre parlàvem en valencià, per la qual cosa jo, inconscientment, també parlava en valencià. Un bon dia, em vaig adonar que malgrat haver aconseguit amb excreix tot el que m'havia proposat, no era feliç. Les penes poden convertir-se en ràbia, la ràbia en llàgrimes, i les llàgrimes en poesia...

14- *El seu llibre de memòries se titula "El Regreso". Tornar a la pàtria és un ineludible ajustament de comptes amb el passat per a qualsevol emigrant?*

No ho sé. Però puc assegurar-li que per a mi fou importantíssim, ja que em va permetre reflexionar i trobar sentit a ma vida.

15- *Quan finalment va regressar per primera volta, quina impressió li va causar Borriana? La va notar canviada?*

No. En absolut. Fou l'any 1984, i vaig tindre la sort de trobar tots els sers que tant estimava, i puc assegurar que no em van defraudar. Vaig trobar una bona acollida. En tornar, vaig trobar, per fi, el meu lloc a l'univers.

16- *Hi ha hagut, des d'aleshores, més tornades?*

Sí. Dotze o catorze, però la més significativa fou la primera.

17- *Sembla que al cap dels anys, ha descobert vosté en l'escriptura, la millor teràpia per a trobar allò que es diu "la pau interior"?*

Pense que sí. En conèixer la vida i reconèixer-me a mi mateix, vaig aprendre una cosa que considere molt impor-

ELS COPIOSOS FRUITS DE LA LLAVOR BORRIANENCA DE PACO PLANELLES, EN TERRES AMERICANES

tant: la felicitat permanent no existeix, és un miratge. El més important és respectar-se a u mateix i viure d'acord la teua consciència.

18- *Ha pensat alguna volta què haguera sigut de la seua vida d'haver-se quedat a Borriana? Està vosté satisfet amb la seua vida?*

D'haver-me quedat, hui en dia seria un ciutadà de la Unió Europea. En canvi, ara sóc borriane, espanyol, uruguaià i, sobretot, ciutadà del món. Tot i que sempre hi ha un però. Actualment sóc propietari de 500 hectàrees en un paratge privilegiat a prop de la costa, poblades per centenars de bovins. Però quan em referisc a la meua terra, pense en uns metres quadrats d'hort a l'Hereu. La meua horta, hui presonera del ciment.

19- *Em supose que a la seua família uruguaiana els haurà parlat molt de Borriana, sobretot al principi, i sempre amb nostàlgia i afecte. Coneixen Borriana? Els agrada?*

Sí, i els agrada. Tenen i exercixen la doble nacionalitat i viatgen molt a Espanya.

20- *Ha pensat vosté seriosament alguna vegada a regressar i establir-se definitivament a Borriana?*

Un dia vaig descobrir que la meua Borriana està a l'Uruguai. Poc a poc me la vaig anar duent. Però per una altra part, la de l'altre costat de la mar està molt prop, a menys de 12 hores de vol. Quan sent nostàlgia no ho pense dos vegades, agarre l'avió i vaig a casa.

21- *És un plaer haver-lo conegut. Voldria afegir qualsevol cosa?*

Vulguera agrair a Buris-ana l'haver-se interessat per mi i haver-me publicat el poema de comiat a ma tia Dolores. També agraiç –incloc Glòria- l'atenció que vos ha merescut el meu llibre El Regreso, la publicació del qual estic considerant molt seriosament. El Regreso representa, per una part, el meu sentiment de gratitud cap a totes aquelles persones que foren solidàries amb mi quan les vaig necessitar, i el meu major sentit homenatge a tots els emigrants del món. Actualment estic escrivint contes breus, i trobe fascinant la possibilitat que m'ofereix aquesta activitat de jugar amb el temps en espais reduïts.

D'Acadèmies i dictàmens

JOAN GARÍ

Entre els anys 1997 i 1998, quan el Consell Valencià de Cultura (CVC) va organitzar l'operació que donaria com a resultat la creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, l'Agrupació Borrianenca de Cultura va ser una de les entitats cridades davant aquest Consell per a escenificar el que es va anomenar com a "pacte lingüístic". El 31 de març del 1998, una delegació de l'ABC formada per Josep Palomero, Vicent Franch, Vicent Abad, Enric Safont i jo mateix (faltava Josep Ramon Calpe, que era a Madrid) acudia a la seu del CVC per a informar de la seua visió de la llengua (vegeu foto 1). Fou ben emotiu, en aquell moment, escoltar el parlament d'Enric Safont, en representació dels socis fundadors de l'Agrupació (i també com a fundador d'Aliança Popular i del Partit Popular a Borriana), a favor de la unitat de la llengua catalana.

Després se sabia que l'Acadèmia era una idea recuperada per la Generalitat de Zaplana per a solventar definitivament el conflicte lingüístic del valencià-català. El nostre President es reuniria al seu moment en secret amb Jordi Pujol (els vots del qual eren imprescindibles per a apuntalar la primera legislatura d'Aznar) per a tancar l'operació. Com a resultat d'eixe pacte, l'any 1998 es va promulgar la Llei de Creació de l'AVL, però no seria fins el 2001 –per aquells imponderables de la política– quan es nomenarien els acadèmics i es posaria en marxa la institució.

Quatre anys després, el 9 de febrer del 2005, l'AVL regentada com a president en funcions pel borrianenc Josep Palomero –soci, amic i Síndic d'Honor de l'ABC– emetia un informe que, sota el títol "Dictamen de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua sobre els principis i criteris per a la defensa de la denominació i l'entitat del valencià", es pot considerar absolutament històric (vegeu foto 2). Com a mostra transcriuré alguns fragments d'aquest dictamen (els subratllats són meus):

"1. D'acord amb les aportacions més solvents de la romanística acumulades des del segle XIX fins a l'actualitat (estudis de gramàtica històrica, de dialectologia, de sintaxi, de lexicografia...), la llengua pròpia i històrica dels valencians, des del punt de vista de la filologia, és també la que compartixen les comunitats autònomes de Catalunya i de les Illes Balears i el Principat d'Andorra. Així mateix és la llengua històrica i pròpia d'altres territoris de l'antiga Corona d'Aragó (la franja oriental aragonesa, la ciutat sarda de l'Alguer i el departament francès dels Pirineus Orientals). Els diferents parlars de tots estos territoris constitueixen una llengua, és a dir, un mateix «sistema lingüístic», segons la terminologia del primer estructuralisme (annex 1) represa en el Dictamen del Consell Valencià de Cultura, que figura com a preàmbul de la Llei de Creació de l'AVL. Dins d'eixe conjunt de parlars, el valencià té la mateixa jerarquia i dignitat que qualsevol altra modalitat territorial del sistema lingüístic, i presenta unes característiques pròpies

Foto 1. AMBAIXADA DE L'ABC AL CVC. ENRIC SAFONT I JOSEP PALOMERO, SALUDANT EL PROFESSOR GRISOLIA (31 DE MARÇ DE 1998).
Foto F. Bustamante

que l'AVL preservarà i potenciarà d'acord amb la tradició lexicogràfica i literària pròpia, la realitat lingüística valenciana i la normativització consolidada a partir de les Normes de Castelló.

2. El fet que una llengua es parle en diferents demarcacions polítiques o administratives no és una característica exclusiva del valencià, sinó la situació més habitual en les llengües del món. Així, el portugués es parla a Portugal i al Brasil; l'anglès és la llengua d'Anglaterra, d'Irlanda, dels Estats Units d'Amèrica i d'Austràlia; el castellà o espanyol es parla no sols a Espanya sinó també en la major part dels països hispanoamericans (Argentina, Mèxic...), etc. Les característiques lèxiques i gramaticals peculiars del valencià, que el diferencien d'altres parlars del nostre sistema lingüístic, conviuen amb altres característiques compartides majoritàriament per tots estos parlars. Per altra part, l'existència d'eixos trets específics, sentits com a propis i dignes de ser preservats, és un fet comú en altres llengües.

Foto 2. ELS MEMBRES DE L'AVL POSEN PER ALS FOTÒGRAFS.

**I SI VOS TORNEU A PORTAR MALAMENT...
D'ARA ENDAVANT ELS REIS VOS DEIXARAN CARBÓ!!!**

3. La llengua és un vehicle de comunicació i de cultura. Compartir una llengua, per tant, equival també a compartir el llegat cultural que s'ha transmés en eixa llengua. Però això no implica que els valencians no tinguem unes senyes d'identitat i unes característiques culturals pròpies, i que les percebem com a clarament diferenciades de les dels altres pobles que usen la nostra llengua. El mateix, d'altra banda, ocorre entre francesos i quebequesos, que compartixen el francès; entre portuguesos i brasilers, que compartixen el portugués, o entre anglesos, irlandesos, nord-americans o australians, que compartixen l'anglès, etc. I això sense perjudi que cadascun d'estos pobles tinga la seua entitat política, social i cultural pròpia.

4. En l'àmbit territorial de l'actual Comunitat Valenciana, la llengua pròpia dels valencians ha rebut majoritàriament el nom de valencià o llengua valenciana (annex 2), que començà a generalitzar-se, sobretot, a partir de la segona mitat del XV a causa de l'esplendor políticoeconòmica, cultural i literària que assolí el Regne de València en aquell moment. Apesat d'existir una tradició particularista valenciana respecte a l'idioma propi (annex 3), la consciència de posseir una llengua compartida amb altres territoris de l'antiga Corona d'Aragó s'ha mantingut constant fins a època contemporània (annex 4). Per això, la denominació històrica de valencià ha coexistit amb la de català, documentada en determinades fonts valencianes (annex 5), i generalitzada en l'àmbit de la romanística i de la universitat valenciana de les últimes dècades. Així mateix, no són escassos els testimonis en què s'ha evitat usar el nom d'una de les parts per a designar tot el conjunt del sistema lingüístic mitjançant fórmules compostes o sincrètiques tals com llengua valenciana i catalana (annex 6), o bé en què s'han proposat denominacions integradores i superadores de la diversitat onomàstica (annex 7).

5. La denominació de valencià és, a més, l'establida en l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana. Per tant, d'acord amb la tradició i amb la legalitat estatutària, l'AVL considera que el terme més adequat per a designar la llengua pròpia en la Comunitat Valenciana és el de valencià, deno-

minació que s'ha preservat legalment, ja que és una de les principals senyes d'identitat del nostre poble. Este nom pot designar tant la globalitat de la llengua que compartim amb els territoris de l'antiga Corona d'Aragó ja esmentats, com també, amb un abast semàntic més restringit, la modalitat idiomàtica que ens caracteritza dins d'eixa mateixa llengua. Així mateix, és plenament vàlida la denominació de llengua valenciana, sense que este ús implique que es tracte d'un idioma diferent del compartit amb els altres territoris ja indicats.

6. És un fet que a Espanya hi ha dos denominacions igualment legals per a designar esta llengua: la de valencià, establida en l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana, i la de català, reconeguda en els estatuts d'autonomia de Catalunya i les Illes Balears, i avalada per l'ordenament jurídic espanyol (annex 8) i la jurisprudència (annex 9). L'existència d'eixes dos denominacions pot crear equívocs sobre la cohesió de l'idioma en alguns contextos, especialment fora de l'àmbit lingüístic compartit. Per esta raó l'AVL considera necessari que els governs autonòmics implicats, en col·laboració amb el Govern espanyol, adopten les mesures pertinents (habilitació de fórmules sincrètiques o similars, per exemple) a fi que, especialment fora d'eixe àmbit lingüístic, s'harmonitze la dualitat onomàstica del nostre idioma amb la projecció d'este com a una entitat cohesionada i no fragmentada. Estes fórmules s'haurien d'anar introduint també en àmbits acadèmics o d'altra naturalesa. D'esta manera es podria garantir coherentment la legítima presència del gentilici valencià fora de la nostra Comunitat i, alhora, conciliar la realitat filològica amb la realitat legal i sociològica valenciana. En conseqüència, l'AVL, fent ús de les atribucions que li conferix l'article 5 de la Llei 7/1998, de 16 de setembre, de la Generalitat Valenciana, insta totes les institucions valencianes, les administracions, els poders públics i el sistema educatiu, així com els mitjans de comunicació, les entitats, els organismes i les empreses de titularitat pública o que compten amb finançament públic a ajustar les seues iniciatives en defensa de la denominació i l'entitat del valencià als principis i criteris continguts en el present dictamen. Així mateix, l'AVL fa una crida a tots els parlants del nostre idioma perquè, amb la màxima generositat i flexibilitat, cooperen en la solució del denominat conflicte lingüístic valencià amb sentit comú i visió de futur. És una condició necessària, per bé que no suficient, per a fer possible l'ús normal i la dignificació de l'idioma en un context de globalització creixent en la pervivència de llengües minoritzades com la nostra exigix, entre altres coses, una gran solidaritat entre tots els seus usuaris i l'allunyament tant de qualsevol temptació fragmentarista com de qualsevol esperit uniformitzador monocèntric.

Monestir de Sant Miquel dels Reis
València, 9 de febrer del 2005"

No cal remarcar massa la transcendència del fet. Per primera vegada, un organisme de la Generalitat Valenciana –els dictàmens del qual són vinculants per a les institucions públiques– ha admés públicament la unitat del valencià-català. A pesar que seguiran existint en la societat valenciana elements més o menys residuals de caràcter secessionista, el pas fet és ja irreversible. Aquesta societat pot mirar ara amb esperança cap al seu futur. Des de l'Agrupació Borriana de Cultura, que ha defensat al llarg de mig segle d'existència la unitat i el trellat lingüístics, no podem més que felicitar-nos i felicitar tots els actors d'aquesta gran obra.

L'home de Togo

JOSEP PALOMERO

Fins als catorze anys, a l'estiu de 1967, no havia vist mai un negre; no havia eixit pràcticament del poble i la televisió era un enginy relativament recent i poc estés. Aquella visió, per tant, em va causar un gran impacte, que va augmentar quan aquell foraster, que era un home culte i molt ben educat, es va arrimar un bon dia a la tenda de mon pare al mercat, i jo, que l'ajudava a l'estiu, el vaig haver de despatxar en francès, per la qual cosa vaig deduir erròniament que tots els negres del món parlaven com ell. Però el fet que més em va sobtar va ser constatar que el primer negre que havia vist en ma vida anava vestit com nosaltres, li agradava el mateix formatge i feia aproximadament coses semblants. Vaja, que era un home civilitzat! I tant, que ho era. La meua aprensió infantil, basada en els negres de tebeo i en les novel·letes de Tarzan, feia que els considerara a tots rotundament tribals i més o menys caníbals, però gràcies a ell, eixe prejuí va caure en picat.

Un parell de mesos després, a través d'una entrevista que Roberto Roselló Gasch li va fer en Buris-ana (núm. 106, p. 5), em vaig assabentar que el negre en qüestió era Robert Ajavon, un metge togolés que, arran de la independència del seu país de França, esdevinguda set anys arrere, feia aleshores d'ambaixador de Togo als Estats Units i al Canadà, i que a més exercia com a representant permanent del seu país a les Nacions Unides. En eixa entrevista, que es va il·lustrar amb la fotografia d' Ajavon emmarcada en un cercle, es veu la cara bonhomiosa i assossegada d'un africà de nas ample, mirada cansada, galtes molsudes i llavis carnosos que, amb un posar seré i elegant, correspon a la imatge que vaig conservar durant molts anys del meu estereotip particular d'home de color, fins que en vaig anar veient-ne algun més dels milions que poblen el planeta. A través de les seues respostes es dedueix que Robert Ajavon, a qui el 10 d'agost de 1967 l'alcalde Paco Monsonís (vegeu foto) va imposar la insígnia de regidor honorífic de la nostra ciutat, ofegat per l'estrés i aconsellat per Vicent Ferrer, el seu xofer borrianenc de Washington, havia vingut a Borriana a descansar i a relaxar-se, entregat a la pintura en un xalet de la urbanització Buris-mar.

Ja sabem que el doctor Ajavon parlava francès i anglés. Però quina era la seua llengua nativa? A quina comunitat ètnica pertanyia? El país que des de 1957 es coneix com a República de Togo, i que finalment s'independitzà de França en 1960, era la part oriental d'una extensa regió del Golf de Guinea que estava sota el control francès des de la Primera Guerra Mundial, mentre que la part occidental corresponent a eixa zona de la Costa d'Or, en 1956 va formar part de Ghana per estar des d'eixa mateixa guerra sota control anglés, tot i que abans tota la zona havia sigut controlada pels alemanys.

A Togo, que en l'actualitat està poblat per 5 milions de persones, amb una mitjana d'esperança de vida de 50 anys, conviuen moltes ètnies distintes, entre les quals figuren les denominades Akposo, Gain, Kotokoli, Dagomba, Gurma, Mamprusi, Éwé, Hausa, Mossi, Fon, Ife, Somba, Fulani, Kabre, Waama... Aquestes comunitats parlen llengües diferents, la més extensa de les quals és l'éwé, amb 1,5 milions de persones només a Togo. A la vegada, aquestes nombroses llengües estan conformades per una llarguíssima barreja de dialectes, que seria prolix reproduir ací, i que no sé si s'entenen entre si. Vull suposar que el Dr. Ajavon, si era natural de Lomé, la capital, pertanyia a la comunitat éwé i que, per tant, aquesta seria la seua llengua materna, encara que, per estudis, formació i professió, era sens dubte un home molt afrancesat.

Tot açò ve a compte perquè, abans d'iniciar-se l'actual període extraordinari d'empadronament d'immigrants, l'ajuntament, a través del regidor responsable, J. Grannell, informava a la premsa el passat 12 de gener del 2005 que el padró municipal de 2004 s'havia tancat amb 32.675 habitants censats en total, dels quals 4.318 són estrangers (11,77%) i corresponen a 47 nacionalitats distintes. Entre aquests estrangers, 1.679 són romanesos i 1.362 marroquins (la suma dels quals suposa el 70,42% dels immigrants). El tercer grup són argelians (248 persones) i el quart colombians (192).

Tot això fa pensar en la quantitat de llengües que es parlen en l'actualitat a Borriana. El tècnic responsable del Servei municipal de normalització lingüística, Josep Molés, m'indicava que a través de les dades del padró no és possible saber la llengua que deu parlar l'empadronat, tot i que ell calcula que en la Borriana actual es deuen parlar aproximadament 50 llengües, la major part de les quals molt atomitzades i restringides

a l'àmbit familiar o grupal. Com a casos anecdòtics, cal mencionar que s'ha empadronat un apàtrida (i si no sabem d'on és tampoc no podem saber què parla) i alguns immigrants que representen únicament ells la seua comunitat d'origen. Així, hi ha un bielorús, una japonesa, un grec, un de Madagascar, un hongarés, un letó... que òbviament no deuen parlar-se a soles.

També desconeixem si molts dels magribins, a més d'àrab, parlen francès i berber, si els hispanoamericans parlen alguna llengua minoritzada dels seus països respectius, què parlen exactament molts africans i si els

onze suïssos, per exemple, són de parla francesa, italiana, alemanya o romanx. En qualsevol cas, a partir de la informació que gustosament m'ha proporcionat el tècnic municipal, podem deduir que a Borriana, a més de l'idioma històric i majoritari, el valencià, es parlen les llengües següents (no en podem saber els percentatges), que ordene alfabèticament, i de les quals proporcione el nombre dels hipotètics oriünds empadronats, gràcies a Molés, segons el país de procedència (vegeu Taula).

Ara com ara, desconeixem els efectes que aquest multilingüisme no funcional produirà en la nostra convivència sociolingüística, però cal advertir que Borriana no és precisament una excepció en la societat valenciana actual, sinó més o menys la norma. En municipis de la grandària del nostre, els immigrants adults s'assimilen al castellà però els fills, gràcies a l'escolarització, aprenen a parlar en valencià; no obstant, en desconeixem l'evolució. En definitiva, es tracta d'un fenomen que caldrà observar, analitzar i mesurar, a fi de traure'n conclusions i aplicar-hi projectes de convivència i de supervivència, si volem evitar que el valencià, en dos o tres generacions, es diluísca com un glaçó en un pitxer d'aigua. L'home de Togo, trenta-huit anys després, ha perdut la categoria d'anècdota. Hui, qui no veu negres pel carrer és perquè no vol.

Llengua	País (núm. empadronats)
Aimara	Bolívia (4).
Alemany	Alemanya (39), Suïssa (11), Bèlgica (2), França (74), Luxemburg (3), Itàlia (51).
Amazic o Berber	Algèria (252), Marroc (1382), Tunísia (1).
Anglès	Canadà (21), EUA (17), Irlanda (51), Nova Zelanda (1), Austràlia (2), Regne Unit (23), Camerun (2), Nigèria (70), Ghana (4).
Àrab	Algèria (252), Jordània (3), Marroc (1382), Tunísia (1), Pakistan (3).
Bahasa	Indonèsia (2) –tot i que s'hi parlen més de 100 idiomes, el bahasa és l'oficial–.
Balutxi	Pakistan (3).
Bielorús	Bielorússia (1).
Bretó	França (74).
Búlgar	Bulgària (32).
Cors	França (74).
Danés	Alemanya (39).
Espanyol	Argentina (30), Bolívia (4), Xile (36), Colòmbia (192), Costa Rica (1), Cuba (5), Equador (43), El Salvador (18), Espanya (28.430), Guinea Equatorial (17), Mèxic (5), Paraguai (1), Perú (17), Rep. Dominicana (7), Uruguai (9), Venèçuela (23), Guinea Equatorial (17), més els espanyols.
Escocés	Regne Unit (23).
Gaèlic	Regne Unit (23).
Eslovac	Eslovàquia (11), Itàlia (51).
Francés	Canadà (21), França (74), Luxemburg (3), Camerun (2), Madagascar (1), Senegal (12), Guinea Equatorial (17), Rep. Dem. del Congo (4).
Frisi	Holanda (4), Alemanya (39).
Friülés	Itàlia (51).
Gal·lés	Regne Unit (23).
Grec	Grècia (1).
Guaraní	Paraguai (1).
Hongarés	Hongria (1), Romania (1.737).

Irlandés, gaèlic	Irlanda (2).
Italià	Itàlia (56), Suïssa (11).
Japonés	Japó (1).
Letó	Letònia (1).
Lituà	Lituània (18).
Luixemburgués	Luxemburg (3).
Malgaix	Madagascar (1).
Neerlandés	Bèlgica (2), Holanda (4).
Occità	França (74).
Ormuri	Pakistan (3).
Paitxú	Pakistan (3).
Polonés	Polònia (47).
Portugués	Brasil (46), Portugal (56).
Quitxua	Bolívia (4), Argentina (30), Xile (36), Colòmbia (192), Perú (17), Equador (43).
Retorromànic	Suïssa (11), Itàlia (51).
Rus	Bielorússia (1), Moldàvia (5), Rússia (5), Ucraïna (48), Letònia (1), Lituània (18).
Romanés	Moldàvia (5), Romania (1.737).
Sard	Itàlia (51).
Serbocroat	Bòsnia i Hercegovina (1), Iugoslàvia (5).
Sindi	Pakistan (3).
Txec	Txèquia (7).
Ucraïnés	Ucraïna (48).
Urdu	Pakistan (3).
Llengües ameríndies	Argentina (30), Bolívia (4), Brasil (46), Xile (36), Colòmbia (192), Costa Rica (1), Equador (43), El Salvador (18), EUA (17), Mèxic (5), Paraguai (1), Perú (17), Rep. Dominicana (7), Uruguai (9), Venèçuela (23).
Llengües aborígens	Austràlia (2), Nova Zelanda (1).
Llengües africanes	Camerun (3), Ghana (4), Guinea Equatorial (17), Libèria (1), Madagascar (1), Nigèria (70), Rep. Dem. Congo (4), Senegal (12).
Llengües sinotibetanes	Xina (192).

Els papers de Salamanca

VICENT ABAD (*Director del Museu de la Taronja*)

La recién notorietat adquirida per l'anomenat Arxiu de Salamanca, de la Guerra Civil o de Sant Ambròs, en atenció al magnífic palau barroc on està ubicat, contrasta amb l'oblit en què durant anys ha romàs aquesta institució tancada amb clau i forrellat, mentre els seus papers dormien el somni dels justs apinyats a les grosses carpetes que abarrotaven els tres quilòmetres de prestatgeries.

La causa de tant de rebombori mediàtic ha sigut el dictamen emés per la comissió d'experts creada el 2001, que el passat 23 de desembre acordà per 14 vots a favor i 3 abstencions que considerava «justes i legítimes les raons que avalen la devolució dels fons documentals de la Generalitat de Catalunya». Encara que l'informe no tenia caràcter vinculant, cinc dies més tard la Ministra de Cultura anunciava l'assumpció del mateix pel govern i, per tant, el compromís de tornar a la Generalitat catalana els documents que li foren expoliats durant la guerra civil i dipositats a l'arxiu salamantí.

Com no plou mai a gust de tots, aquesta decisió ha provocat un rosari de reaccions que han anat des de la satisfacció de Catalunya, PP català inclòs, el portaveu del qual l'ha qualificada de «lògica i de sentit comú», fins a la contundent afirmació de l'alcalde de Salamanca que «no eixirà ni un paper de l'Arxiu», oblidant a la millor que aquest és de titularitat estatal i no propietat del municipi. Sí ho és el carrer de Gibraltar on s'ubica el palau de Sant Ambròs i segurament eixa ha sigut la raó per la qual l'alcalde ha decidit protegir amb una tanca metàl·lica la façana del noble edifici, en el que sembla ser la primera de la «bateria de matèries (sic) per a lluitar» que prepara el reivindicatiu edil.

Els que s'oposen a la devolució d'allò que van furar als legítims amos al·leguen la necessitat de defensar la unitat de l'arxiu, que es disgregaria irremissiblement si se'n trauen documents. Tal argumentació resulta difícilment sostenible perquè entre 1983 i 1996 la Generalitat de Catalunya assumí la catalogació i el microfilm de tots els documents que reclama i deixarà còpia dels mateixos a Salamanca, amb la qual cosa els fons de l'arxiu queden intactes i llests per a la seua consulta que, com en tot bon arxiu, s'ha de procurar que es faça a partir de còpies o microfilms per a preservar els documents originals.

ARXIU DE SALAMANCA

A més a més, els catalans han oferit a Salamanca còpia de tots els documents sobre la guerra civil existents a l'Arxiu Nacional de Catalunya, amb els quals l'arxiu salamantí no sols no minvarà, sinó que vorà incrementats substancialment els fons. Augment que serà extraordinari si es duu a efecte l'última recomanació dels experts, que no és una altra que convertir l'Arxiu de Salamanca en el centre de referència per a la investigació de la guerra civil i la postguerra, per a la qual cosa demanen la devolució dels documents que serviren per a elaborar la "causa general", la reunió a Salamanca de les causes vistes en els consells de guerra disperses hui en les distintes regions militars (les de la Tercera Regió estan emmagatzemades a l'antic quarter del Tetuan 14 de Castelló), la posada en marxa de projectes d'història oral i l'obtenció de còpies digitalitzades de tota la documentació relacionada amb la guerra civil existent en altres arxius tant d'Espanya com de l'estranger.

Davant d'aquest panorama resulta útil exposar algunes consideracions que ajuden a clarificar la qüestió alhora que contribuïsquen a calmar els ànims. En primer lloc convé recordar que el polèmic arxiu es fruit del treball de la Delegació Especial per a la Recuperació de Documents creada el 1938 per a «unificar i intensificar la replegada, custòdia i classificació de documents aptes per a obtindre antecedents sobre les actuacions dels enemics de l'Estat» (el subratllat és nostre). És a dir, l'objectiu perseguit en confiscar tota la documentació trobada en pobles i ciutats a mesura que queien en mans de les tropes franquistes era l'obtenció de proves que certificaren el posiciona-

ment polític i sindical dels qui romangueren fidels a la República a fi de castigar-los adequadament. Es formà així un arxiu sense cap criteri històric ni científic, sinó merament repressiu i per a facilitar aquesta tasca quasi tots els noms propis que apareixen en els documents estan subratllats amb llapis roig.

Després de servir durant anys a la finalitat exposada, l'Arxiu quedà tancat fins el 1979 en què es va crear la Secció Guerra Civil amb els fons apropiats durant la guerra, que formen la Secció Político-social, i els documents generats pel Tribunal de Repressió de la Maçoneria i el Comunisme, dos de les obsessions del dictador per a qui rojos i maçons (i separatistes) eren els causants de totes les desgràcies del país.

De tota manera, per eixes dates no era fàcil entrar a l'Arxiu de Salamanca, ja que l'accés a historiadors estava fortament restringit i es necessitava un permís especial per a consultar els fons. Per una altra part, aquests estaven classificats de forma acientífica, ja que no sols s'agrupaven segons el lloc en què havien sigut requisats, sinó que el llistat de carpetes era una caixa de sorpreses. Així, per exemple, sota l'epígraf «documentació dels comunistes» es podia trobar

documents pertanyents a qualsevol partit republicà (Radical, Esquerra Republicana, etc.) o sindicat.

En aquell temps anava jo buscant documents per a la meua tesi doctoral i amb l'objecte d'indagar tot el relatiu a l'exportació de taronja durant la guerra civil. Vaig creure necessari consultar els arxius salmantins, cosa que vaig poder realitzar gràcies a les gestions del meu bon amic Àngel Viñas, per mediació del qual vaig aconseguir un permís especial del general Salas Larrazábal, aleshores president del Patronat de l'Arxiu. L'extraordinària ajuda que em prestà l'escàs grup de funcionaris que tractava de posar ordre a aquell desgavell arxivístic, va fer que després de dos setmanes consultant lligalls poguera aconseguir uns quants centenars de fotocòpies de documents vitals per al meu treball.

Encara que durant eixos dies les meues perquisicions estaven encaminades cap a la taronja, vaig aprofitar l'ocasió per a anar anotant les carpetes que trobava amb documentació de Borriana, amb el propòsit de facilitar-ne una relació a l'ajuntament perquè la corporació municipal duiguera còpia dels documents a la nostra ciutat. Les meues gestions tingueren escàs èxit, ja que ni el consistori d'UCD ni el socialista van prendre cap iniciativa en eixe sentit i han hagut de passar uns quants anys de govern del PP perquè a la fi sembla que es prenga seriosament l'assumpte. A Salamanca existeixen almenys 94 caixes amb documentació de Borriana (una recerca exhaustiva en localitzaria alguna més), que representa uns quants milers de fotocòpies (potser 100 000), tant de l'ajuntament com de partits polítics i sindicats i fins i tot documents privats, les còpies dels quals haurien d'estar a la nostra ciutat per a ajudar-nos a conèixer millor l'etapa més convulsa de la seua recén història.

Arribats a aquest punt, algú pot preguntar-se per què fotocòpies i no els documents originals, ja que la comissió d'experts també «reconeix el dret de tots els particulars i institucions a reclamar els documents que li pertanyen». En opinió meua, hi ha un motiu de pes per a conformar-se de moment amb les còpies i és la no existència a la nostra ciutat d'un arxiu municipal responsable de la catalogació i custòdia dels documents originals. Per tant, mentre es crea eixa plaça, imprescindible no sols per a custodiar eixos documents sinó també per a catalogar els fons documentals de l'ajuntament, hauria d'aconseguir còpies que podrien guardar-se per al seu estudi a la Biblioteca Municipal o a l'Arxiu del Museu de la Taronja, amb les que personalment he anat demanant a Salamanca i que garde en espera que l'ajuntament duga a la nostra ciutat la resta de la informació de Borriana emmagatzemada a l'Arxiu de la Guerra Civil.

Caldria éssers millors

MANEL MESADO MAÑÉ^(*)

Aprofitant el bell esdeveniment de la fundació d'aquesta entranyable Agrupació Borriana de Cultura, em subjuga l'esperit amb dolces remembrances que em fan precipitar la fantasia i la imaginació, recordant la meua infantesa al meu poble nadiu, Borriana, que el porte al fons del meu cor.

A hores d'ara, quan es debaten qüestions cabdals i es fomenta la campanya de la politicomania i la televisió obri nous horitzons poc aprofitats, mancats de tot lloc cultural i de veritables gladiadors de la paraula escrita i visual, em decante, si més no, cap a la filosofia que ens dóna la ciència per a conèixer millor els éssers i les coses que ens envolten, per tal d'ésser millors al llarg de la nostra vida.

Res és bell sinó el vertader, només el vertader pot arribar a la perfecció. Tothom necessita l'amistat, la vertadera relació humana, perquè si no ens convertiríem en feres aïllades de la societat. De vegades, hi som prou egoistes on només impera dintre nostre el poder de la distinció que alhora és una faceta de la supèrbia, una faceta perillosa de la qual paguem tard o prompte. Per això ens cal dominar la nostra vida exterior amb la mateixa seguretat que ens dóna la fe que ens guia en la possible perfecció.

Hi ha ésser que per a ell viure amb el poder de la seua presumpció és més important que conèixer, actuar més que saber, desitjant sempre una apreciació positiva davant de la gent, encara que no siga veritablement certa. Per a preveure la possible col·lisió en la probable relació amb un altre, això com per a tenir una forta solidesa suficient, esta relació caldria fomentar-la amb fortalesa de caràcter i noblesa del camí llaurat per trobar la vertadera amistat mirant-nos als ulls aconseguint la pau interior, lloc de convivència.

Els grecs veien en l'amistat la manera més perfecta de l'amor i l'estima, perquè quan l'harmonia s'instal·la entre els éssers humans després d'haver assolit els valors més elementals de convivència aleshores, una misteriosa saviesa regula el joc de forces, aconsegueix fer encaixar les diferents oposicions, les complementa, les referma fins cada similitud perquè la mateixa convivència humana troba la conducta, els sentiments i afectes amb el respecte a l'antic i bastant oblidat concepte de virtut moral.

De tota manera, l'amistat, té formes i estaments distints que poden acompanyar les diverses activitats de la vida i fer-les més fàcil d'actuar com cal. Un somriure, una forta encaixada de mà, una paraula agradable, són senyal d'una actitud noble, amistosa que de vegades pot esborrar els conflictes inútils i fer més forta la relació humana. A hores d'ara, lluitem sempre per recuperar els valors morals que ha de regir la vida de l'ésser humà.

(*) L'autor, veí de Castelló i nascut a Borriana l'any 1923, és un home amb inquietuds socials i culturals, i un vell amic i soci de l'ABC, que li ha publicat dos llibres autobiogràfics en la Col·lecció Vària, n.ºs. 8 i 9: « Més enllà de les ombres » (1998), i « Memòries d'un temps gris » (2002).

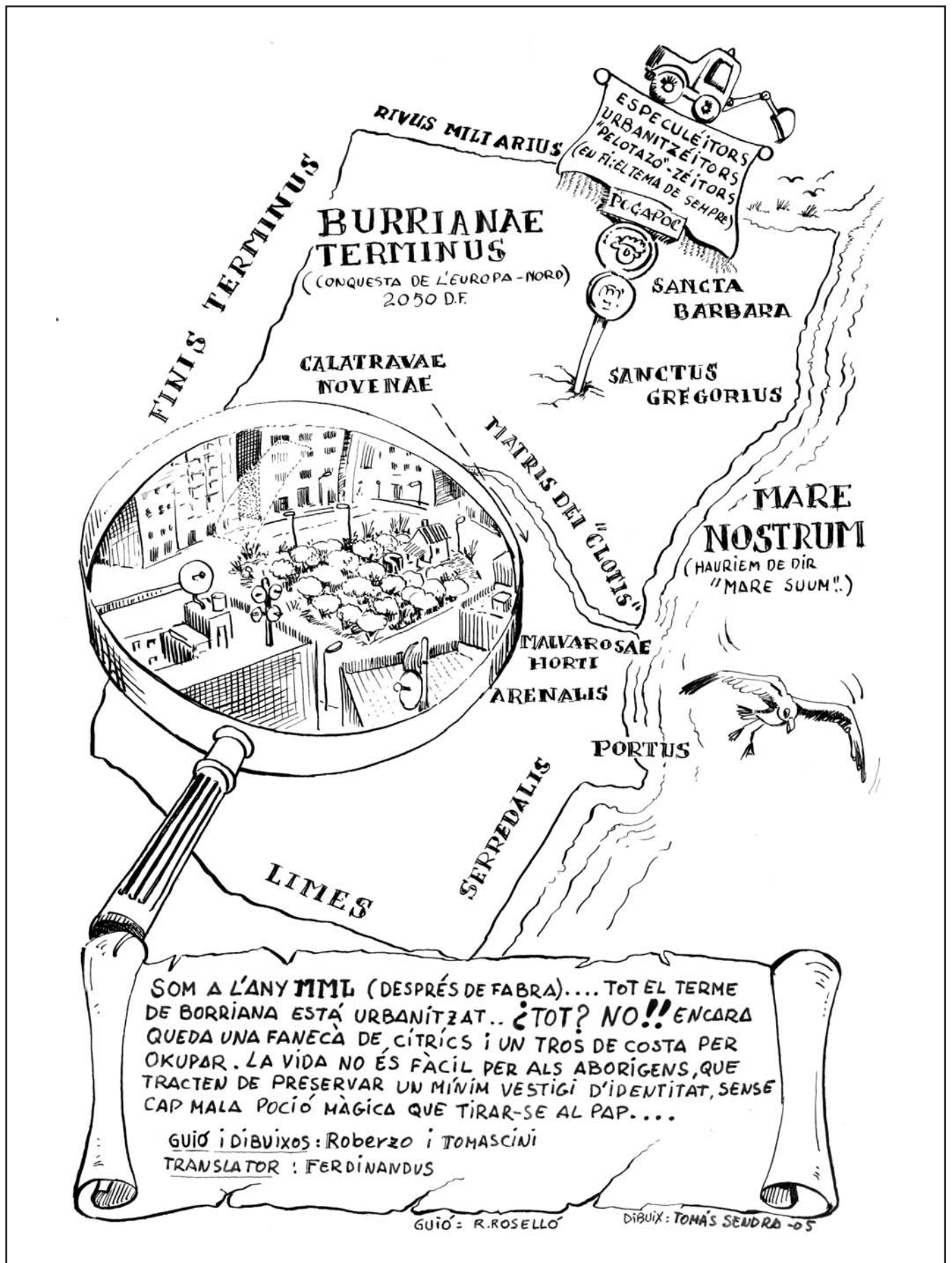
- SAPS QUÈ, AMIC SANT GREGORI? CAL ESTAR A L'ALTURA DELS TEMPS, I VAIG A TRAURE'M EL TÍTOL DE PATRÓ DE VELA.

-NO CAL QUE EM DIGUES RES, SANTA BÀRBARA. SABIES QUE JO ESTIC ARA APRENTANT A JUGAR AL GOLF?

UNA EXCLUSIVA

“El Santets” dels carrers del nostre poble, ha sigut una secció de Buris-ana recentment finalitzada, que ens ha acompanyat al llarg de molts números de la revista fins que els seus autors han publicat la sèrie completa en forma de llibre, i molt exitosament, per cert. En l'anterior número no vam acomiadar Els Santets com es mereixen, i ho fem ara oferint-vos una exclusiva mundial: una conversació privada entre Santa Bàrbara i Sant Gregori, que no fa molt va poder captar un xiquet que pescava anguilles mentre meditava en estat de gràcia per uns sequiols d'aquella part del terme. Les veus celestials que aquell xiquet va escoltar, les hem transcrit al peu del dibuix, i al peu de la lletra. Així m'ho va contar el xiquet de les anguilles, i malgrat la por que tinc a les tronades, vos oferic esta exclusiva tot i acceptant el risc que Sta. Bàrbara s'enfade.

(NOTA: a punt d'entrar a impremta este número de Buris-ana, la nit del passat 5 de febrer vam detectar una idea semblant a la del dibuix escenificada per la comparsa de la Ravalera en la cavalcada del ninot. Com del xiquet de les anguilles ens refiem, caldrà admetre que no som els únics graciosos del poble.)

Fes-te soci de l'ABC i rep a casa gratuïtament un magnífic regal.

- Si vols formar part d'una entitat amb gran tradició però que al mateix temps se sent molt jove.
- Si vols ajudar a normalitzar i protegir la nostra llengua, la nostra cultura i el nostre medi natural.
- Si vols tenir dret a rebre per correu totes les nostres publicacions, i informació i avantatges suplementaris en totes les nostres activitats.
- Si estàs decidit a ser en la teua vida alguna cosa més que una mil·lèsima més en l'estadística del tele-fem.
- Si creus que Borriana i el País Valencià necessiten de la teua opinió i del teu concurs.

No ho dubtes. Fes-te soci de l'ABC omplint i retornant a l'**Apartat de Correus 155 de Borriana** la butlleta adjunta (amb totes les dades).

[Tipus de quotes: individual: 30 €uros/any; estudiant o parat: 15 €uros/any; quota familiar: 45 €uros/any; protector: quantitat a determinar].

Si contestes de seguida rebràs a casa, a més,
un llibre-regal en edició de luxe totalment de franc.

AGRUPACIÓ BORRIANENCA DE CULTURA

Barranquet, 68, 3^a
Apartat de Correus, 155
12530 Borriana

Tipus de Quota:

- Estudiant o aturat
- Individual
- Familiar
- Protector
- Col.laborador

Dades de domiciliació

Cognoms:

Nom:

N.I.F.:

Domicili:

Població: Codi Postal:

Telèfon personal: Tel. treball:

Professió: Data naixement:

* * * * *

Banc o caixa:

Codi entitat (4 números):

Codi oficina (4 números):

Número de c/c. o llibreta (10 números):

Dígit de control (2 números):

Adreça de l'oficina:

Població: Codi Postal:

Signatura:

IMPORT: €uros.

Data d'alta: A de del 200

CAIXA RURAL BURRIANA

Sempre pensant en tu, sempre pensant en Burriana

